

UDK 27-548.5(497.581.1Zadar)“16/17”
[2-41:316.4] (497.581.1Zadar)“16/17”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. rujna 2017.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. prosinca 2017.

MALIGNUS ILLE SPIRITUS VALDE ULULANS: DVA ZADARSKA EGZORCIZMA (17. – 18. STOLJEĆA)

Zdenko DUNDOVIĆ, Zadar

U radu se na temelju dvaju rukopisa zadarskoga arhiprezbitera Ivana Milašića i kanonika Ivana Tanzlinghera-Zanottija o procesu protiv demona Asmodeja i Malielela pohranjenima u Državnome arhivu u Zadru razmatra struktura, metoda i posljedice obreda egzorcizma te njihov utjecaj na religiozni i društveni život u Zadru tijekom 17. i 18. stoljeća. Riječ je o dvama slučajevima egzorcizma izvršenima nad zadarskom redovnicom benediktinskoga samostana sv. Katarine i jednom ženom podrijetlom iz Vrgorca. Rukopisi otkrivaju shvaćanje kršćanske demonologije u crkvenim strukturama razmatranoga razdoblja u Zadru. Analiza i komparacija dvaju naizgled istovjetnih obreda ukazuje na mogućnost iskrivljavanja njihove prvotne namjene. Dogadaji se, radi boljeg razumijevanja složenosti problematike, postavljaju u suodnos s identičnim procesima na prostoru europskih zemalja u vrijeme katoličke obnove.

KLJUČNE RIJEČI: egzorcizam, Ivan Milašić, Ivan Tanzlingher-Zanotti, 17. stoljeće, 18. stoljeće, Zadar.

Uvod

Na području Europe tijekom 16. i 17. stoljeća zabilježen je izniman porast broja egzorcizama. Stoga ne čudi da su u stranoj historiografiji obavljena mnoga istraživanja na temelju kojih je objavljen znatan broj knjiga, znanstvenih članaka i ostalih rasprava o toj temi. Pojedini su autori o toj problematici pisali isključivo iz perspektive nadmetanja katoličkoga i protestantskoga miljea u smislu duhovnih ovlasti nad demonima radi dokazivanja pravovjernosti u vrijeme reformacije i katoličke obnove. U nekim se studijama uspoređuju odnosi između egzorcizama, hinjene svetosti i opsjednuća.¹ Nerijetko se problematiku op-

---

¹ Anne JACOBSON SCHUTTE, *Aspiring Saints. Pretense of Holiness, Inquisition, and Gender in the Republic of Venice 1618–1750*, Baltimore – London, 2001.; Ellena BRAMBILLA, *Corpi invasi e viaggi dell'anima: Santità, possessione, esorcismo dalla teologia barocca alla medicina illuminista*, Roma, 2010.

sjednuća u novome vijeku povezuje s progonom vještica i vještičarenjem.² U tom smislu, radi boljšega razumijevanja teme o vještičarenju na području pod mletačkom upravom, treba uzeti u obzir istraživanja J. Seitz i L. Čoralić o mletačkome Svetom oficiju, čiji se ustroj i odnos prema problematici vještičarenja u bitnome razlikovao od inkvizitorskoga pristupa toj problematici u ostalim europskim zemljama.³ Neki istraživači su pokušali prikazati povijesni razvoj vjerovanja u demone od antike do naših dana.⁴ U promatranju zadane tematike svakako treba uzeti u obzir odnose unutar samih crkvenih ustanova u to vrijeme.⁵ Recentna istraživanja iznjedrila su opsežno djelo o povijesnom tijeku egzorcizma u Katoličkoj crkvi od 4. stoljeća do naših dana, koje je napisao Francis Young. Polazišna točka njegova promatranja problematike kreće od činjenice da teolozi, antropolozi i povjesničari pod utjecajem antropologije definiraju egzorcizam na različite načine.⁶ Nerijetko se egzorcizmi promatraju pod lupom kulturnoga i društvenoga okruženja na određenom geografskom prostoru te se zaključuje da su te okolnosti u bitnome uvjetovale način očitovanja opsjednuća.⁷ Nadalje, za područje Europe u razmatranje se neminovno uključuje odnos crkvenih i državnih struktura s intencijom prikazivanja opsjednuća i službe egzorcizma kao sredstva etabliranja eklezijalne prevlasti nad sekularnom vlasti.⁸ Razdoblje prosvjetiteljstva prati naglašen skepticizam prema pitanju postojanja demona i sustavno ismijavanje i ponižavanje te ideje kao neprihvatljive u vremenu razuma i razvoja novih znanstvenih metoda i uopće pogleda na svijet koji nas okružuje.⁹ Objektivan pristup problematici opsjednuća dodatno otežava činjenica da progresivna znanost modernoga doba *a priori* odbacuje razmotriti pojmove *demon* i *zli duhovi*, kako je tijekom 20. stoljeća opazio William Brandt Bradshaw.¹⁰ Jednako je izazovno objektivno razmotriti neki povijesni događaj i odvojiti činjenice od umišljaja unutar konkretnoga zbivanja kada izvješća sadrže naizgled neprirodne ili nadnaravne elemente.¹¹ Kako je primijetio Darren Oldridge, odbacivanje ideje opsjednuća i egzorcizma kao posljedica nadnaravnih utjecaja u zapadnim društvima potječe iz dubokih promjena intelektualnoga podneblja 18. stoljeća koja takve pojavnosti nastoji opravdati naturalističkom filozofijom.¹² Na tragu filozofskih raspava kasnije su se čula i drukčija mišljenja. Primjerice, američki filozof William James

---

² Vincenzo LAVENIA, »Stregoneria e possessione diabolica nell'Italia moderna: un bilancio«, *A dieci anni dall'apertura dell'Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede: storia e archivi dell'Inquisizione*, Roma, 2011., str. 519–544.

³ Jonathan SEITZ, *Witchcraft and Inquisition in Early Modern Venice*, Cambridge, 2011.; Lovorka ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001.

⁴ Usp. Leander PETZOLDT, »Univerzum demona i svijet na kraju srednjega vijeka«, *Narodna umjetnost*, god. 40, br. 2, Zagreb, 2003., str. 9–28.

⁵ Mary R. O'NEIL, »Sacerdote ovvero strione: Ecclesiastical and Superstitious Remedies in 16th century Italy«, *Understanding Popular Culture* (ur. Steven L. KAPLAN), Berlin – New York – Amsterdam, 1984., str. 53–83; Mary LAVEN, »Sex and Celibacy in Early Modern Venice«, *The Historical Journal*, god. 44, br. 4, Cambridge, 2001., str. 865–888.

⁶ Francis YOUNG, *A History of Exorcism in Catholic Christianity*, London, 2016., str. 15.

⁷ Brian P. LEVACK, *The Devil within*, New Haven and London, 2013., str. 169–171.

⁸ H. C. Erik MIDELFORT, *Exorcism nad Enlightenment*, New Heaven and London, 2005., str. 32–58.

⁹ H. C. E. MIDELFORT, *Exorcism nad Enlightenment*, str. 118–142.

¹⁰ William BRANDT BRADSHAW, *Demonology in Hebrew and Jewish Tradition. A Study in New Testament Origins* (doktorski rad), University of St Andrews, 1964., str. 5.

¹¹ Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 3.

¹² Darren OLDRIDGE, *The Devil: A Very Short introduction*, Oxford, 2013., str. 67.

zapisao je: »Moderno prosvjetno doba zabacuje opsjednuće te ne će da o njem govori ni kao o mogućoj hipotezi, premda mu je u prilog ljudska tradicija, koja se upire na solidno i konkretno iskustvo. To je za me vazda kuriozan primjer što može moda i u znanstvenim stvarima.«¹³

Bitno je naglasiti, unatoč raširenoj praksi egzorcizama na području Europe tijekom 16. i 17. stoljeća, da su crkvene vlasti oprezno pristupale toj materiji. Štoviše, eventualna simulacija svetosti ili đavolskoga opsjednuća definirana je kao zločin.¹⁴ Primjerice, nadbiskup Firenze Alessandro de' Medici (kasniji papa Lav XI.) 1601. godine u slučajevima opsjednuća redovnica na području svoje dijeceze odredio je ponajprije medicinsku skrb, a ako ona ne bi polučila željene rezultate, pribjegavalo se opreznom utvrđivanju mogućih naznaka opsjednuća.¹⁵

O pitanju opsjednuća, kršćanskoj demonologiji i katoličkom nauku o demonima vrlo dobar prikaz donio je Marijan Steiner.¹⁶ Na mrežnim stranicama Svete Stolice također se može pročitati kratak povijesni prikaz crkvenoga nauka o egzorcizmu, kao i aktualizacija problematike u modernome svijetu.¹⁷ Razvidno je dakle da problematika i u naše vrijeme izaziva zanimanje znanstvene javnosti. U teološkom smislu moguće je utvrditi određene kontradiktorne stavove i u samoj Crkvi odnosno među teolozima o pitanju opsjednuća.¹⁸ Naime, kako zapaža F. Oberkofler, učenje Crkve o Sotoni nije dogma, ali je u skladu s uvjerenjem Crkve u okviru njezina kanonskoga tumačenja istina vjere.¹⁹ S druge strane, dok pojedini teolozi odbacuju postojanje Sotone ili ga opisuju kao mitsku i funkcionalnu personifikaciju zla i grijeha u svijetu, nasuprot tome moderna filmska, dramska, književna i glazbena umjetnost popularizira Sotonu u današnjemu društvu.²⁰ Zgodno je o tome fenomenu primijetio Celestin Tomić u svome drugom radu: »Ali kao da danas više znadu filmski producenti o demonu, sotoni, opsjednuću nego teolozi, egzegeti i propovjednici.«²¹ K tomu, narodne predaje, priče i pripovijetke pune su sadržaja o demonima i njihovih susreta s ljudima.²² Književnost razmatranoga razdoblja na europskome prostoru, uključujući i hrvatski, također prati fenomen demonologije s različitih aspekata.²³ Kada je tema o Sotoni, demonima, zlodusima tako privlačna čovjeku modernoga doba koji percipira znanost i rezultate njena istraživanja kao siguran oslonac

¹³ Antun ALFIREVIĆ, »Što radi đavao?«, *Obnovljeni život*, god. 10, br. 6, Zagreb, 1929., str. 360.

¹⁴ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 24.

¹⁵ Vincenzo LAVENIA, »Possessione demoniaca, Inquisizione ed esorcismo in età moderna. Il caso italiano (secoli XVI–XVII)«, *Zbornik Devozioni, pratiche e immaginario religioso. Espressioni del cattolicesimo tra 1400 e 1850* (ur. René MILLAR-Roberto RUSCONI), Roma, 2011., str. 203.

¹⁶ Marijan STEINER, »O zlim dusima. Uz novi Obrednik egzorcizma«, *Obnovljeni život*, god. 54, br. 4, Zagreb, 1999., str. 482–486.

¹⁷ Kongregacija za nauk vjere, *Christian faith and Demonology*, dostupno online URL: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19750626_fede-cristiana-demonologia_en.html (zadnje posjećeno 20. rujna 2017.).

¹⁸ Usp. Friedrich OBERKOFER, *Antikrist*, Split, 2012., str. 18.

¹⁹ F. OBERKOFER, *Antikrist*, str. 19 i dalje.

²⁰ Celestin TOMIĆ, »Vjera Crkve i satanizam«, *Crkva u svijetu*, god. 25, br. 3, Split, 1990., str. 204–209.

²¹ Celestin TOMIĆ, »Zlo, demoni, Sotona«, *Bogoslovska smotra*, god. 46, br. 3, Zagreb, 1977., str. 277.

²² Usp. Helmut FISCHER, »Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama«, *Narodna umjetnost*, god. 40, br. 2, Zagreb, 2003., str. 29–40.

²³ Usp. Branko JOZIĆ, »Marulićeva demonologija«, *Colloquia Maruliana*, god. 20, br. 20, Split, 2011., str. 227–236; Alan-René LESAGE, *Le Diable boiteux*, London, 1708.

razumijevanju (ne)prirodnih fenomena, zasigurno je onda ona bila znatno intrigantnija čovjeku razmatranoga razdoblja. Demoni su, dakle, bili sastavnica njihova svakodnevnoga života, ali i smrti. Đavao je, primjerice, u kasnome srednjem vijeku percipiran kao onaj koji iskušava umirućega.²⁴

U razdoblju 17. i 18. stoljeća objavljen je velik broj knjižica protiv vraćanja i raznih praznovjerja, koje se danas čuvaju u arhivu HAZU-a u Zagrebu, a sadrže cijeli niz egzorcizama, molitava i receptata protiv vještica i raznih zlih uroka.²⁵ Hrvatska historiografija utvrdila je velik broj tzv. *ljekaruša*, narodnih medicinskih bilježaka u kojima su nazočni magijski i egzorcistički elementi.²⁶ Jedan takav primjerak čuva se i u Zbirci rukopisa Državnoga arhiva u Zadru, ali nije uveden u vodič matične kuće.²⁷

Zadarski rukopis o egzorcizmima iz 17. i 18. stoljeća

U arhivskome fondu Zbirke rukopisa (sign. HR-DAZD-479) Državnoga arhiva u Zadru nalaze se i dva rukopisa zadarskih kanonika arhiprezbitera Ivana Milašića i Ivana Tanzlinghera-Zanottija o postupku egzorcizma u 17., odnosno u 18. stoljeću. Milašićev rukopis datira iz 1613. godine i naslovljen je *Contra Malielem processus*.²⁸ Tanzlingherov rukopis datira iz 1701. i 1702. godine i naslovljen je *Processus contra Asmodeum principem daemonum*.²⁹ Prigodom uvezivanja rukopisa pogrešno su uvezane njihove naslovnice s obzirom da se u Milašićevu rukopisu opisuje izgon zloduha Asmodeja, a u Tanzlingherovu Maliela. Ovdje će se rukopisi ipak citirati prema naznaci u vodiču Državnoga arhiva u Zadru.

Oba rukopisa pisana su latinskim jezikom. Milašićev rukopis sadržava 24, a Tanzlingherov 154 stranice s dodatkom pergamene s ucrtanim križem. Milašićev rukopis opisuje obred egzorcizma nad redovnicom benediktinskoga samostana sv. Katarine u Zadru po imenu Elizabeta de Martinis u trajanju od približno mjesec dana, a Tanzlingherov donosi dugotrajan proces egzorcizma nad Ivanom Nagnanović iz Vrgorca u trajanju od približno

²⁴ O tome vidi više kod: Marija-Ana DURRIGL, »Senjska meštrija od dobra umrtija kao zrcalo svoga vremena«, *Senjski zbornik*, god. 35, br. 1, Senj, 2008., str. 27–46.

²⁵ Grozdana FRANOV-ŽIVKOVIĆ, »Glagoljske moralno-kazuističke odredbe ninskih biskupa, 17. i 18. st.«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 57, Zadar, 2015., str. 196.

²⁶ Ivan MILČETIĆ, »Stari glagoljski egzorcizmi, recepti i zapisi«, *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 1, Krk, 1913., str. 61–69; Julije DEROSI – Vladimir DUGAČKI – Ante RUKAVINA, »Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.«, *Senjski zbornik*, god. 10–11, br. 1, Senj, 1984., str. 123–150; J. DEROSI – V. DUGAČKI – A. RUKAVINA, »Karlobaška likaruša iz 1707.«, *Senjski zbornik*, god. 15, br. 1, Senj, 1988., str. 169–180; Nikola KUJUNDŽIĆ – Milan GLIBOTA – Suzana INIĆ, »„Mnoge različite likarie od bolesti glave“ – fragment ljekaruše iz arhiva franjevačkog samostana u Sinju«, *Acta medico-historica Adriatica*, god. 9, br. 2, Zagreb, 2011., str. 225–236.

²⁷ HR-DAZD-479, *Zbirka rukopisa*.

²⁸ HR-DAZD-479, *Zbirka rukopisa*, Milašić, Ivan. *Contra Malielem processus*, 1613. Postupak egzorcizma, rkp. 119/2. Napominjem da je u Vodiču Državnoga arhiva u Zadru (knjiga II, Zadar, 2014., str. 654) krivo transkribiran natpis rukopisa te tamo stoji *Contra Malicem processus*. Radi pojednostavljanja citiranja u tekstu se dalje za taj rukopis rabi: *Contra Malielem processus*.

²⁹ HR-DAZD-479, *Zbirka rukopisa*, Tanzlingher-Zanotti, Ivan. *Processus contra Asmodeum principem daemonum*, rkp. 119/4. Pri citiranju u daljnjem tekstu rabi se: *Processus contra Asmodeum*.

godinu i pol dana. U literarnome smislu Milašićev rukopis pisan je pretežno u dijaloškoj formi, dok je Tanzlingherov više pripovijedalački.

Zadarski kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti vršio je službu egzorcista u Zadru što je razvidno iz njegove oporuke, čiji je transkript donijela Lovorka Čoralčić.³⁰ Ostavio je kuću u blizini crkve Gospe od Kaštela (danas Gospe od Zdravlja) za potrebe ljudi koje su uznemiravali zli duhovi. Za opsjednute se rabio pojam *energumeni*.³¹ Lovorka Čoralčić u svome istraživanju tumači pojam *energumeni* kao izraz za mentalno zaostale osobe.³² Miloš Škarica donio je vijest da se kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti bavio *liječanjem luđaka*, poučavajući ih izgovaranju rečenica na latinskome jeziku kojima bi se potvrđivala autentičnost tijela sv. Šimuna.³³ U duhu latinskoga jezika toga vremena i uopće crkvene egzorcističke službe ipak je točnije suprotno značenje pojma *energumeni*. Naime, etimologija riječi *energumeni* pokazuje da ta riječ korijen vuče iz grčkoga jezika. Riječ *energouímenos* potječe od riječi *energéō*, što znači 'utjecati na što ili nekoga'. Izraz se rabio za opsjednute zlim duhovima od prvih stoljeća kršćanstva.³⁴ Tomu u prilog ide i činjenica da se pojam *energumena* rabio u opisu stanja opsjednute zadarske benediktinke (*post auditam energumenam in confessione*).³⁵ Usto, izraz *energumeni* za opsjednute, odnosno napostovane zlim duhovima, rabi se na više mjesta i u priručniku Candida Brognolija *Manuale Exorcistarum ac Parochorum*,³⁶ kojim su se služila oba kanonika u našem razmatranju.³⁷ Uz taj obrednik tijekom egzorcizma kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti rabio je još nekoliko dostupnih priručnika i obrednika: *Complementum artis exorcisticae* fra Zaccarie Viscontija iz 1600. godine³⁸, *Fustis Daemonum* Jerolima Menga iz 1683. godine³⁹, obrednik *Exorcismi potentissimi et efficaces ad expellendos daemones R. D. Hilarii Nicuesae Theat. Regu*⁴⁰, *Rituale Romano Illyrico*⁴¹ i *Malleus Daemonum* fra Aleksandra Albertinija, koji je tiskan u Veroni 1620. godine⁴².

³⁰ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu zadarskoga književnika Ivana Tanzlingera Zanottija (1651–1732)«, *Croatica christiana periodica*, god. 17, br. 32, Zagreb, 1993., str. 165–181.

³¹ L. ČORALIĆ, »Prilog životopisu zadarskoga književnika«, str. 177.

³² *Isto*, str. 170.

³³ Miloš ŠKARICA, »Zdravstveno-humane ustanove grada Zadra«, *Zadar Zbornik*, Zagreb, 1964., str. 642.

³⁴ Usp. Andrea NICOLOTTI, *Esorcismo Cristiano e possessione diabolica tra II e III secolo*, Turnhout, 2011., str. 32.

³⁵ *Contra Malielem Processus*, str. 1.

³⁶ Primjerice, u članku 111. priručnika stoji: *Daemones corpus possidere, vel in eo existere dicuntur, cum illud ingressi varias in eo operationes exercent, ac eis a Deo illud permittitur torquere: vnde qui sic a demone possidentur, vere Energumeni...*, Candido BROGNOLI, *Manuale Exorcistarum ac Parochorum r. p. Candidi Brognoli Bergomensis*, Bergomi, 1651., str. 348.

³⁷ *...factisque debitis praeparationibus praescripti in Manuali R. Patris Candidi Brognoli Bergomensis... Processus contra Asmodeum*, str. 2. O Brognolijevu *Manuale Exorcistarum* vidi više kod: A. JACOBSON SCHUTTE, *Aspiring Saints*, str. 116–121.

³⁸ *...tenens paenes se Complementum artis Exorcisticae Fratris Zaccariae Vicecomitis; legere coepit praecepta ad arctandum Daemonem ad obedientiam, uti ibi pag: 300... Processus contra Asmodeum*, str. 21. Na stranici 300. Viscontijeva *Complementuma* nalazi se molitva zaklinjanja (*Coniuratio*). Zacharias VICECOMES, *Complementum artis Exorcisticae*, Venetiis, MDC, str. 300.

³⁹ *Processus contra Asmodeum*, str. 25; Hieronymo MENGO, *Fustis Daemonum*, Venetiis, MDCLXXXIII.

⁴⁰ *Processus contra Asmodeum*, str. 98.

⁴¹ *Isto*, str. 103.

⁴² *Isto*, str. 136.

Slučaj redovnice Elizabete de Martinis

U Zadru je od 12. stoljeća do 1804. godine djelovao ženski benediktinski samostan sv. Katarine smješten u Širokoj ulici (*Calle larga*), nasuprot današnjega Hrvatskoga narodnog kazališta Zadar. Kratak prikaz povijesti toga samostana donosi Carlo Federico Bianchi.⁴³ Godine 1890. na terenu samostana i crkve obitelj Bakmaz podigla je gradsku kavanu Central.⁴⁴ Za razliku od ženskoga benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru, u kojemu su prebivale mahom redovnice plemićkoga podrijetla, samostan sv. Katarine bio je namijenjen pripadnicama uglednijih pučkih obitelji u Zadru.⁴⁵ U samostan sv. Katarine djevojke su ulazile ili radi odgoja ili radi redovništva (*educationis sive religionis causa*).⁴⁶ Svaki je samostan imao svoga zastupnika (prokuratora), koji se birao doživotno,⁴⁷ a u to vrijeme *sindico et procuratore* samostana sv. Katarine bio je Nicolo Ventura. U to vrijeme službu opatice samostana sv. Katarine obnašala je Pasina Pasini,⁴⁸ a službu je preuzela u travnju 1613. godine nakon smrti bivše predstojnice i rođakinje Marije Pasini.⁴⁹

Arhiepzbiter Zadarske metropolitanske crkve i generalni vikar zadarskoga nadbiskupa Viktora Ragazzonija (1604. – 1615.)⁵⁰ Ivan Milašić⁵¹ obavljao je obred egzorcizma nad Dorotejom, kćerkom Franje de Martinisa i Izabele r. Jordani,⁵² redovnicom ženskoga benediktinskog samostana sv. Katarine u Zadru, čije je redovničko ime bilo Elizabeta. Doroteja de Martinis rođena je u Zadru 1592. godine, a krštena je iste godine u katedralnoj crkvi sv. Stošije na dan 14. ožujka. Kumovi su joj bili Petar Begna i Marija Detrico, žena Kamila Detrica.⁵³ Krstio ju je zadarski kanonik Petar Rodoteo.⁵⁴ Elizabetin stric Zvane bio je mansinor Zadarskoga kaptola sv. Stošije.⁵⁵ Obitelj de Martinis pripadala je uglednijim

⁴³ Carlo Federico BIANCHI, *Zara Cristiana I*, Zara, 1877., str. 442–444.

⁴⁴ Marija STAGLIČIĆ – Sanja ŠTOK, »Crkva i samostan sv. Marcele u Zadru«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, god. 36, br. 1, Zagreb, 1996., str. 188.

⁴⁵ Tereza GANZA-ARAS, »Zadužbina i licej Sv. Dimitrija u Zadru«, *Historijski zbornik*, god. 43, br. 1, Zagreb, 1990., str. 199.

⁴⁶ Josip KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija prema izvješćima »ad limina« 1599.–1797.«, *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve I* (ur. Livio MARIJAN), Zadar, 2009., str. 394–395.

⁴⁷ J. KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija«, str. 395.

⁴⁸ HR-DAZD-19, *Općina/Komuna Zadar*, Crkveni spisi (*Acti ecclesiastici*), 14.–19. st., svež. I, fol. 45.

⁴⁹ Opatica Marija Pasini pokopana je 11. travnja 1613. godine u crkvi sv. Katarine. Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje: HR-AZDN), fond 43, *Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije*, Zadar – Sv. Stošija, *Obituum I*, 1597.–1617. fol. 153r.

⁵⁰ Zvezdan STRIKA, »Prilozi za biografiju zadarskoga nadbiskupa Viktora Ragazzonija (1604.–1615.) povodom njegove 400. godišnjice smrti«, *Zadarska smotra*, god. 64, br. 4, Zadar, 2015., str. 36–37.

⁵¹ U relaciji zadarskoga kneza Lorenza Suriana iz 1616. godine Milašić je okarakteriziran kao *huomo assai destro e discreto*. Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe), *Collegio*, Relazioni, b. 72, relacija od 22. kolovoza 1616. godine.

⁵² Dotalni ugovor Isabelle Jordani zaručnice Franje de Martinisa iz 1590. godine. HR-DAZD-359, *Obitelj Lantana*, kut. 67, sign. 1079.

⁵³ Kamilo (*Camillo*) Detrico bio je od 1570. do 1573. godine kapetan hrvatskoga konjaništva i pješastva na zadarskome teritoriju kada biva ranjen i neko vrijeme zarobljen od Osmanlija. Bojan GOJA, »Dva nestala zadarska portreta i jedan šibenski dokument za Giovannija Antonija Zoncu«, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, god. 59, br. 1, Zagreb, 2016., str. 40.

⁵⁴ Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje: HR-AZDN), fond 43, *Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije*, 1569./2010., Zadar – Sv. Stošija, *Liber Baptizatorum IV, 1586.–1595.*, str. 120.

⁵⁵ Znanstvena knjižnica Zadar (dalje: ZKZD), inv. 11159, MS 154, *Documenti spettanti alla famiglia zaratina Martinis aa. 1519–1623*, fol. 27r.

obiteljima grada Zadra. Roman Jelić donosi da se prezime de Martinis nalazilo na popisu plemića od 1283. godine iz rake sv. Šime, ali bez plemićkoga epiteta *splendido* ili *magnifico* te zaključuje da su vjerojatno otpali iz plemićkoga staleža.⁵⁶ U novicijat samostana benediktinki sv. Katarine u Zadru Doroteja de Martinis primljena je 1. studenoga 1610. godine, kako je razvidno iz vizitacije zadarskoga nadbiskupa Luke Stelle iz 1617. godine.⁵⁷ Obred egzorcizma nad redovnicom Dorotejom Elizabetom de Martinis započeo je 23. listopada 1613. godine, a završio 21. studenoga 1613. godine na blagdan Prikazanja Marijina u Hramu oslobođenjem redovnice od demonskih uznemiravanja.⁵⁸ Prije nego li se pristupilo obredu egzorcizma svećenik je molio pristupnu molitvu.⁵⁹ Opsjednuta bi pristupila sakramentu pomirenja (*post auditam energumenam in confessione*) i svete pričesti. Nakon toga pristupilo bi se obredu egzorcizma.

Očitovanja demonske nazočnosti pratili su razni nekontrolirani i neprirodni pokreti tijela (*contortiones*).⁶⁰ Sestru je navodno uznemiravao Asmodej, jedan od vodećih zloduha.⁶¹ U hebrejskoj tradiciji spomen zloduha Asmodeja nalazi se u knjizi Tobijinoj (Tob 3,8; 3,17).⁶² Iako je hebrejska tradicija držala da je ime zloduha Asmodeja dio njene demonologije, izglednije je da korijen imena zloduha Asmodeja podrijetlo vuče iz perzijskoga zoroastrizma, koji je poznao *Aeshma Daeva*, vodećeg zloduha gnjeva, bijesa i nasilja.⁶³ U demonologiji Asmodej je u prvom redu poznat kao zloduh koji napastuje i uznemirava pripadnice ženskoga spola.⁶⁴ Poznat je slučaj opsjednuća redovnice iz Louduna u Francuskoj 1635. godine, koju je također opsjedao zloduh Asmodej.⁶⁵ Ispitivanje arhiprezbitera Milašića o podrijetlu demona Asmodeja ukazuje na vrste opstojnosti zloduha: *daemoni de terrestribus, de aereis; ex aquaticus, de igneis, de siluestris*.⁶⁶ Demon je kazao kako redovnicu napastuju zemaljski vodeni duhovi.⁶⁷

⁵⁶ Roman JELIĆ, »Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI. i početkom XVII. st. gledano kroz matice vjenčanih«, *Starine*, knj. 49, Zagreb, 1959., str. 362.

⁵⁷ HR-AZDN-16/6, *Zadarska nadbiskupija/metropolija*, Kanonske vizitacije (Visitationes canonicae) 1583./1946., *Visitatio Jadrensis Metropolitananae ac aliarum ecclesiarum* nadbiskupa L. Stella 1617: zadarske crkve i samostani, str. 52.

⁵⁸ *Contra Malielem Processus*, str. 24.

⁵⁹ *Actus Praeparatories ad Pugnam. Oratio. O Pater misericordum et Deus totius consolationis, obsecro digneris oculis tuae Pietatis in me respicere sicut dilectum tuum in monte Oliueti in angustia Spiritus sui ad te clamantem, et sudore sanguineo faciem terrae inigantem respexisti; Inclina Pater benignissime aures tuae Pietatis, licet indignus sim ante oculos misericordiae tuae pressuram cordis, et afflictionem spiritus mei tibi offero, ut de ea, quod tibi magis placuerit et placitum fuerit efficias. Iesu Pientissime offero tibi excellentem illam Orationem, quam prae mortis angustiam sanguinei sudoris testimonium reddidit deuotam et ardens Amor efficacem, obsecrans per eiusdem perfectissimae Orationis ut me exaudias, non mea ueruntamen, sed tua uoluntas fiat. Amen. Contra Malielem Processus*, neoznačen folij.

⁶⁰ *Contra Malielem Processus*, str. 4.

⁶¹ ...*Asmodeo quod nomen est Principis dictorum spiritum malignorum...* *Contra Malielem Processus*, str.

⁶² Drago ŽUPARIĆ, »Anđeli i demoni u knjizi o Tobiji«, *Bogoslovska smotra*, god. 87, br. 2, Zagreb, 2017., 297–300.

⁶³ W. BRANDT BRADSHAW, *Demonology in Hebrew and Jewish Tradition*, str. 139; Maximilian RUDWIN, »Asmodeus, Dandy Among Demons«, *The Open Court*, god. 44, br. 891, Chicago, 1930., str. 460.

⁶⁴ M. RUDWIN, »Asmodeus, Dandy Among Demons«, str. 461–462.

⁶⁵ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 6.

⁶⁶ Takvu podjelu nalazimo još u 11. stoljeću kod Mihovila Psela. Mihovil PSEL, *O demonima*, Split, 1995., str. 39–42.

⁶⁷ *Contra Malielem Processus*, str. 7.

Na upit arhiprezbitera Milašića kada će izići iz opsjednute, zloduh je odgovorio: *Exibo quando unam turrin subiugato nostro Imperio*. Obred se odvijao ispred oltara Presveto- ga oltarskog sakramenta, a egzorcist se služio križem s relikvijama svetaca iz vremena zadarskog nadbiskupa Minuccia Minuccija (1596. – 1604.). Nakon što je egzorcist pru- žio opsjednutoj križ s relikvijama na poljubac, zloduh je odgovorio: »Mors mea est haec Crux.« Uporabom svetih ornamenata, relikvija, liturgijskoga ruha, blagoslovljene vode i služenjem sakramenata pokazivala se svećenička vlast nad demonom uz očekivano pri- znanje i podložnost Kristovu božanstvu, što se u ovom konkretnom slučaju dogodilo u nedjelju 3. studenoga 1613. godine, kada je demon povikao: »Christus summus Sacerdos expellet nos!«⁶⁸

Tijekom egzorcizma arhiprezbiter je doznao da zloduh Asmodeus ima mnoštvo pomoć- nika, konkretno tri legije zloduha (*tres Legiones*), čija je imena naveo: *Portio primus, Mortono, Cedrin, Garzaro, Cerbin, Gatora, Xarae, Zolito, Sorgando, Armoca, Sforan, Jo- bono, Pontaro, Arsillo, Taranto, Ordone, Tartaro, Fondaron, Exatiro, Dogardo, Sourano, Tereco, Borbon, Ghergreno, Tordano, Terebero, Teremino, Garmondo, Midor, Torcello, Maleusa*.⁶⁹

Katolički egzorcisti u 17. stoljeću razlikovali su zloduhe prema stupnjevima (hijerar- hiji). Primjerice, Lucifer, Asmodeus, Beelzebul, Belial, Belphegor smatrani su knezo- vima pakla (*principes*) i vrlo moćnim zlodusima.⁷⁰ U zadarskim rukopisima spominje se i Leviathan – čuvar paklenih vrata – u kršćanskoj demonologiji preuzet iz judaistič- ke tradicije. Uporište hijerarhijskoga stupnjevanja demona u katoličkoj demonologiji proizlazi iz svetopisamskih tekstova Novoga zavjeta.⁷¹ Suprotno tomu, demonologija protestantske provenijencije u službi oslobođenja opsjednute osobe zloduhu redovito oslovljava Sotonom ili đavlom.⁷² Tijekom egzorcizma redovnice Elizabete uočava se brojnost njenih svetaca zaštitnika kao protuteža brojnosti zloduha.⁷³ Tu protutežu dije- lom se može opravdati reformatorskim odbacivanjem štovanja svetaca nasuprot naglas- cima Tridentskoga sabora o opravdanosti njihovu zagovora.⁷⁴ Brian P. Levack okarakte- rizirao je protestantski i katolički pristup egzorcizmu kao svojevrsnu propagandnu bitku dvaju konfesionalnih entiteta na europskome prostoru.⁷⁵ Međutim, treba uzeti u obzir, kako je naglasila L. Čoralić, da su crkvena središta u Mletačkoj Dalmaciji bila stabil- na i otporna na krivovjerja te reformacija ondje nije uhvatila korijena.⁷⁶ Međutim, to ne isključuje mogućnost uporabe egzorcističkoga obreda kao svojevrsnoga pokazatelja ispravnosti katoličke vjere. Tim više što je unutar razmatranih rukopisa o egzorcizmima

---

⁶⁸ *Isto*, str. 9.

⁶⁹ *Isto*, str. 1.

⁷⁰ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 53

⁷¹ Primjerice, u Markovu evanđelju stoji: Legija mi je ime! Ima nas mnogo! (Mk 5,9); Uskrsnuvši dakle rano prvog dana u tjednu ukaza se najprije Mariji Magdaleni iz koje bijaše istjerao sedam zloduha (Mk 16, 9).

⁷² B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 53–54.

⁷³ *Habet magnum amicum Filiam Dei*, kaže zloduh. *Contra Malielem Processus*, str. 3.

⁷⁴ Usp. Franjo Emanuel HOŠKO, »Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest Crkve«, *Bogoslovska smotra*, god. 44, br. 1, Zagreb, 1974., str. 33–35.

⁷⁵ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 54.

⁷⁶ Lovorka ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001., str. 63.

u Zadru umetnut jedan rukopis kanonika Ivana Tanzlinghera-Zanottija usmjeren protiv luteranske hereze.⁷⁷

Uz arhiprezbitera Milašića obredu su nazočili kanonik Franjo Collona i subđakon Nikola Hustić. U službi egzorcizma pomagali su mu fra Andrija de Barbis, Hvaranin, teolog iz reda augustinaca⁷⁸ i fra Andrija Moroso, dominikanac.⁷⁹ Egzorcizam se odvijao u dijaloškom obliku. Razvidna je dvojaka dijaloška interakcija egzorcista, prva s redovnicom, a druga sa zloduhom Asmodejom. Cilj dijaloga s redovnicom bio je doznati vrste demonškoga uznemiravanja kojima je bila izložena. Cilj dijaloga sa zloduhom bio je doznati što više podataka o napastovanju, broju zloduha koji su opsjedali redovnicu, njihovim imenima i trajanju opsjednuća prema rubrikama Brognolijeva rituala. Pritom je naglašen autoritativan položaj egzorcista nad demonom, kojem on zapovijeda (*praeceptum; iussum*), zaklinje (*adiuravit*) i na koncu egzorcizma šalje ga na njegovo mjesto (*remissus ad locum suum*).⁸⁰ Dijaloški obredni sustav tijekom egzorcizma uzrokom je i njegove dugotrajnosti, a Levack donosi i poveznicu dijaloškoga ispitivanja s otkrivanjem identiteta vještica za koje se nekad držalo da su prouzrokovale opsjednutost zlim duhom.⁸¹ Pritom treba naglasiti da je veći udio takvih slučajeva zabilježen na području sjevernih europskih zemalja nego na južnom dijelu Europe. Štoviše, optuženi za vještičarenje u sjevernim (protestantskim) zemljama imali su daleko manje izgleda za pravično suđenje od onih na području mletačkoga dominija.⁸² Primjerice, od 1582. do 1721. godine na području Mletačke Dalmacije zabilježen je relativno mali broj procesa vezanih uz magiju i praznovjerje, tek s neznatno većim udjelom procesa u kojima su glavne protagonistice žene u odnosu na muškarce.⁸³

Valja naglasiti da je obredni oblik egzorcizma do 15. stoljeća uglavnom bio improviziran sve do pojavka *Malleus Maleficaruma* Heinricha Kramera iz 1486. godine, za kojega B. P. Levack navodi da je »tijekom 15. stoljeća nastojao dati oblik i sadržaj obredu«⁸⁴. Tijekom 16. stoljeća obred egzorcizma konstantno se mijenjao, a obavljali su ga uglavnom redovnici, svećenici, ali i laici, uglavnom muškarci, rjeđe žene.⁸⁵ Unatoč kriticismu, Crkva je oprezno i s dozom skepticizma pristupala pitanju opsjednuća te se već od 14. stoljeća

⁷⁷ HR-DAZD-479, *Zbirka rukopisa*, Tanzlingher-Zanotti, Ivan, *Contra haereses Lutheri*, rkp. 119/3. Mletački *Sveti oficij* sasjekao je u korijenu reformaciju na prostoru mletačke Istre i Dalmacije, ali je na mletačkim prostorima ostao tanak sloj intelektualaca iz kojega su proizišla najpoznatija imena hrvatske reformacije.

⁷⁸ *Contra Malielem Processus*, str. 6.

⁷⁹ *Isto*, str. 7.

⁸⁰ Riječ je o zapovijedi demonu da se spusti u nogu opsjednute. *Contra Malielem Processus*, str. 8–9.

⁸¹ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 103. U zadarskom slučaju zabilježena je jedna takva implikacija na Mariju Mistachielli, u čijem je domu navodno bila opsjednuta još jedna zadarska djevojka. *Contra Malielem Processus*, str. 4.

⁸² Usp. Laura J. MCGOUGH, »Demons, Nature or God? Witchcraft Accusations and the French Disease in Early Modern Venice«, *Bulletin of the History of Medicine*, god. 80, br. 2, 2006., Baltimore, str. 225–226.

⁸³ Usp. L. ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, str. 87–107. Recentna istraživanja pokazuju da se pitanje vještičarenja i progona vještica u postotku povećalo upravo u vrijeme reformacije i bilo je češće u sjevernim nego u južnim europskim zemljama. U Hrvatskoj su progoni vještica redovito zahvaćali sjeverne krajeve. Usp. Zdenko BALOG, »Magda Logomer Herucina«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, god. 18, br. 1, Križevci, 2016., str. 119–132. Statistički prikaz udjela pojedinih europskih zemalja u progону vještica vidi kod: Jullian GOODARE, *The European Witch-hunt*, Londond-New York, 2016., str. 410–411.

⁸⁴ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 100.

⁸⁵ *Isto*, str. 96–97.

crkveni autoritet pobrinuo razviti testove kojima bi se razlučila stvarna od hinjenih opsjednuća. Za vrijeme pontifikata pape Pavla V. (1605. – 1621.), u svjetlu katoličke reforme, ti su testovi postali rigorozniji te se svako izgledno opsjednuće trebalo smatrati posljedicom prirodnih uzroka, osim ako se nadnaravni uzroci ne bi mogli dovesti u sumnju. Papa Pavao V., po vokaciji crkveni pravnik, nastojao je dovesti u red zlorabu egzorcističke prakse te je naredio tiskanje obrednika *Rituale Romanum* 1614. godine kao zamjenu za dotadašnje egzorcističke priručnike i rituale s uputama o službi egzorcista i njegovoj ulozi.⁸⁶ Upravo je *Rituale Romanum* iz 1614. godine donio definiciju opsjednuća kao stanja koje nema naravnoga objašnjenja.⁸⁷ Unatoč tomu, zaključuje Levack, i nakon izlaska iz tiska *Rituale Romanum* diljem katoličke Europe zabilježena je raširena potražnja običnoga puka za egzorcističkim priručnicima.⁸⁸

Analiza Milašićeva egzorcizma

Za čovjeka 17. stoljeća valjan dokaz o stvarnosti demona bila je sama činjenica o postojanju egzorcizma i opsjednutih osoba te on ne bi dovodio u pitanje obred i nazočnost zloduha u redovnici, kako je razvidno iz slučaja zadarske benediktinke Elizabete.⁸⁹ F. Young primijetio je da se problemu mora pristupiti s gledišta očevidaca za koje je opsjednuće bilo stvarnost koju su iskusili i kojoj su vjerovali jednako kao i samim učincima egzorcizma.⁹⁰ S modernoga gledišta, osobito iz perspektive nauka Katoličke crkve, kod redovnice Elizabete ne nalaze se potrebni znakovi opsjednuća. Naime, Crkva poučena negativnim iskustvima iz prošlosti, kako navodi M. Steiner, danas traži tri uvjeta da bi se pristupilo obredu egzorcizma:

1. traži se razdvojenost osobnosti uz naglašeno protivljenje svetome (sakralnome);
2. nužnost pojava koje nadilaze područja psihijatrije i zadiru u sferu parapsihologije (osoba govori strane jezike ili razumije njoj nepoznate; pokazuje sposobnosti koje u normalnom stanju ne posjeduje; pokazuje poznavanje skrivenih i dalekih stvari; ima moć levitacije ili telekineze);
3. očitovanje ovih pojava treba biti drukčije i znanstvenim metodama neobjašnjivo.

Ako se utvrdi da fenomene moguće opsjednutosti i parapsiholoških sposobnosti medicina i psihološko-psihijatrijska znanost ne mogu protumačiti ili im naći uzroke, egzorcist smije zaključiti da je riječ o demonskom opsjednuću.⁹¹

U slučaju redovnice Elizabete de Martinis nije utvrđen ni jedan od tih uvjeta. Štoviše, demon koji je iz nje progovarao arhiprezbiteru Milašiću začudo poziva na pokoru, kajanje

---

⁸⁶ Usp. A. JACOBSON SCHUTTE, *Aspiring Saints*, str. 114–116.

⁸⁷ H. C. E. MIDELFORT, *Exorcism nad Enlightenment*, str. 29.

⁸⁸ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 78–79. O ustrojstvu egzorcizma u *Rituale Romanum* iz 1614. godine vidi kod: Joachim MÜLLER, »Liturgija izbavljenja od zla – egzorcizam u katoličkoj Crkvi«, *Demoni među nama? Egzorcizam danas* (prir. Joachim MÜLLER), Đakovo, 1998., str. 52.

⁸⁹ Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 71.

⁹⁰ F. YOUNG, *A History of Exorcism*, str. 14.

⁹¹ M. STEINER, »O zlim dusima«, str. 487–488.

zbog grijeha, molitvu krunice, slavlje svete mise, izgradnju oltara i crkava što je u potpunoj suprotnosti demonskoj naravi. O čemu je onda riječ?

Neke povijesne okolnosti toga razdoblja možda mogu pomoći objektivnom sagledavanju slučaja opsjednute redovnice Elizabete. Levack je u svome istraživanju dobro zamijetio da su hinjena opsjednuća bila uvjetovana društvenim okruženjem u kojemu je opsjednuti igrao ulogu u »toj svetoj drami«. Odnosi s obitelji, prijateljima, susjedima u bitnome su na to utjecali, a pomažu nam razumjeti zašto se opsjednuti uopće upustio u tu avanturu. Najčešće bi neki emocionalni stres bio okidač pretvaranju s obzirom da se u stanju opsjednutosti moglo izreći ono što je inače bilo zabranjeno.⁹² Primjer redovnice Elizabete to potvrđuje, ali donosi i neke nove naznake o manipulaciji izvršitelja tim crkvenim sakramentalom. Konstrukcija razmatranoga slučaja započinje definicijom uzroka njena opsjednuća u vidu straha (*timor eius*).⁹³ Pritom se navode tri stupnja zaposjednuta redovnice: prvi u petnaestoj godini njena života u roditeljskoj kući, drugi (*tres legiones*) prigodom zavjeta čistoće i treći prigodom vječnih zavjeta.⁹⁴ Predvodnici tih triju legija očitovali su se kao zlodusi *Tordano*, *Xarae* i *Cedrin*.⁹⁵ Tijekom egzorcizma navodi se i ime zloduha *Baldae*, koji se četrnaest godina bori za njenu dušu. Očitovanje zloduha nerijetko se zbivalo u redovničkoj sobi. Ona svjedoči da je viđala više ljudi oko sebe koje je pokušala otjerati zaklinjanjem zlih duhova tekstovima Svetoga pisma.⁹⁶ Tvrдила je da joj se zloduh noću prikazivao u ljudskom obličju uzevši njen redovnički prsten i nudeći joj prsten koji ona nije htjela prihvatiti, što je i demon tijekom egzorcizma potvrdio.⁹⁷ Kasnije se doznaje da je blagoslovljeni redovnički prsten pronađen u njenoj ćeliji nakon demonova priznanja, a prije čega je cijeli samostan poštropljen blagoslovljenom vodom.⁹⁸ Redovnica je uz to svjedočila o uznemiravanju materijalne naravi poput razbijanja prozora iznad vrata, otkucanjima zvona te o glasu koji je čula na prozoru svoje sobe, ali nije nikoga vidjela, o čemu je svjedočanstvo tijekom obrednog ispitivanja arhiprezbiteru Milašiću dao sam demon.⁹⁹ Ipak, svi ti događaji ne mogu se svrstati unutar navedenih triju uvjeta koje Crkva danas traži kao siguran znak za potvrdu demonskoga opsjednuća. Činjenice koje iznosi opsjednuta događale su se u samoći redovničke ćelije (*cellae*), bez svjedoka i teško ih je potkrijepiti ikakvim dokazima. Međutim, na tragu dosadašnjih istraživanja problematike u znanstvenim raspravama sličnih slučajeva bilo je u ženskim samostanima diljem Europe.¹⁰⁰ Implikacije iznesenih činjenica na temelju redovničina osobnog shvaćanja možebitnoga opsjednuća mogu se promotriti u četiri vida:

1. nerazriješen odnos s roditeljima, rodbinom i bližnjima s obzirom na to da se nitko od njih ne pojavljuje za vrijeme egzorcizma uz latentno impliciranje krivnje;¹⁰¹

⁹² B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 169–171.

⁹³ *Contra Malielem processus*, str. 1.

⁹⁴ *Isto*, str. 3.

⁹⁵ Potonji je na Milašićev upit o broju legija odgovorio: 6.6.6.6. *Contra Malielem Processus*, str. 4.

⁹⁶ *Contra Malielem Processus*, str. 2.

⁹⁷ *Isto*, str. 6.

⁹⁸ *Isto*, str. 8.

⁹⁹ *Isto*, str. 9.

¹⁰⁰ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 173–175; V. LAVENIA, »Possessione demoniaca«, str. 214.

¹⁰¹ Valja znati da su u to vrijeme roditelji pomagali redovnicama zbog siromaštva samostanskih zajednica, donoseći im svakodnevno skuhanu jelo. J. KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija«, str. 395.

2. moguća kriza zvanja ili osjećaj neuspjeha održavanja religijske discipline s obzirom na antipod redovničkoga prstena i prstena koji joj nudi zloduh, činjenicu opsjedanja demona u vrijeme polaganja redovničkih zavjeta te aluziju na muškarce koji je opsjedaju u redovničkoj sobici;¹⁰²
3. dualistička konotacija stalne borbe između grijeha i svetosti u smislu zadobivanja pozornosti unutar samostanske zajednice, što se očituje u konstantnom prizivu svih redovnica sakramentalnom životu i zajedništvu kojemu bi ona mogla biti medijator;
4. indirektni pokušaj rješavanja problema s vlastitim ispovjednicima u vidu ozloglašnosti s obje strane s mogućim vlastitim osjećajem krivnje i potrebom umirivanja savjesti, s obzirom na odnos klerika i redovnica u razmatranome razdoblju.¹⁰³

S druge strane važno je sagledati i ulogu samoga egzorcista. On je *redatelj* drame. Ne smije se zanemariti ni njegov snažan sugestivni nagon. U njegovim je rukama moć zaklinjanja, ispitivanja i upravljanja demonom.¹⁰⁴ On dirigira ritam obreda. Drama započinje očitovanjem pisama koja izlaze i ulaze u samostan, a upućena su demonskome kralju (*Rex*).¹⁰⁵ Sadržaj tih pisama otkriva zadaću zloduha – usmjeriti čovjeka protiv Božjih zapovijedi.¹⁰⁶ U tom smislu Milašičev egzorcizam smjera na moralno zdravlje i okretanje pobožnosti ponajprije mladića i djevojaka u gradu. Pritom se koristi učinkovitim oruđem svoga vremena – strahom. Upozorava mladež da će se srdžba Božja sručiti na njih ako ne napuste zla djela.¹⁰⁷ Zlodusi vrebaju na njih i on ih upozorava: »quod ille quatuor legiones facient multa mala iuuenibus insoluentibus huius Ciuitati«¹⁰⁸. Zloduh je obznanio da nad gradom vrebaju četiri legije demona koje predvode četiri demonska kneza (*Teneor, Erano, Fotero, Exuler*). Osobita im je zadaća zvesti mladež, a odgovorni su za sva zla i nevolje koje su snašle i snalaze taj grad. O promjeni načina života ovisi dakle njihova budućnost. Osobita se pozornost posvećuje noćnom životu mladih. Potiče ih se da spavaju u svojim kućama. Zasigurno se time smjera na čestitost, čednost i moralnost s obzirom da je nagla-

¹⁰² Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 134. Treba uzeti u obzir i činjenicu da su u to vrijeme zbog brojnosti djece i nemogućnosti roditelja da zbog velikih izdataka u vidu miraza udaju sve kćeri mnoge od njih bile prisiljene ići u samostane. Usp. M. LAVEN, »Sex and Celibacy«, str. 867–868. Primjerice, vidi: Marisa MILANI, »L'ossessione secolare di suor Mansueta: Un esorcismo a Venezia nel 1574.«, *Quaderni veneti* 7, Venezia, 1988., str. 129–153.

¹⁰³ Opsežno istraživanje M. Laven odnosa klera i redovnica na području Mletačke Republike tijekom razmatranoga razdoblja zorno pokazuje narav tih odnosa. Naime, neznatan je broj zabilježenih povreda čistoće u tjelesnom smislu, a M. Laven naglasak stavlja na činjenicu povezanosti redovnica u zatvorenim samostanima s vanjskim svijetom upravo putem ispovjednika. Usp. Mary LAVEN, »Sex and Celibacy«, str. 876–884. O zatvorenosti redovnica unutar samostana sv. Katarine svjedoči u rukopisu činjenica da je zbog egzorcizma sestra Elizabeta *accessit ad Ianuam Capelae, quam ea de causa aperire fecit*, dakle vrata su obično bila zatvorena. *Contra Malielem Processus*, str. 1.

¹⁰⁴ Na svršetku obreda Milašić zapovijeda zloduhu da se smjesti *in police dexteri pedis* (u palac desne noge). *Contra Malielem Processus*, str. 1.

¹⁰⁵ Smjera se na Lucifera, kako je kasnije u rukopisu razvidno. *Contra Malielem Processus*, str. 2; 15.

¹⁰⁶ *Unum cole Deum, fac ut faciat contra hoc; Nec iuues uana per ipsum fac ut faciat contra haec; Sabata santifices, fac ut faciat contra hoc; Habeas in honore parentes, fac ut faciat contra haec...* *Contra Malielem Processus*, str. 2.

¹⁰⁷ *Nunciate illis iuuenibus huius Ciuitatis quod ira Dei uenient super eos, si non relinquet opera quae faciunt.* *Contra Malielem Processus*, str. 14.

¹⁰⁸ *Contra Malielem Processus*, str. 24.

šana potreba za kajanjem i poštivanjem zakona.¹⁰⁹ Kako je naglasila Mary R. O’Neil, u to su vrijeme propovjednici, učitelji i crkveni sudovi nastojali učvrstiti religioznu i moralnu razinu društva, određujući jasne standarde uvjerenja i ponašanja, pa u tom duhu treba razumijevati i poticaje arhiepiskopu Milašića.¹¹⁰ K tomu, u to se vrijeme u Zadru bilježi velik priliv vojnika.¹¹¹ Vjerojatno je ta činjenica utjecala i na razvoj prostitucije i potrebu očuvanja mladih od seksualnih predatora, o čemu je i Mletačka Republika vodila računa.¹¹² Jednako tako upućuje ih se na pojačanu euharistijsku i marijansku pobožnost (molitva krunice). Izrijekom (*idem Asmodeus dixit de dicto Sacramento Sanctissimo, est gladius meus acutus*)¹¹³ navodi se kakvu je moć dao Bog ljudima u svetoj misi.¹¹⁴ Demonsko priznanje euharistije kao pravoga Kristova Tijela impliciralo je vjerodostojnost katoličke doktrine o toj materiji, a osobito katoličke vjere u duhu protureformatorske obnove, kako je naglasio Levack.¹¹⁵ Pritom je vrlo važna uloga svjedoka koji su nazočni egzorcizmu i koji su očito pomno odabirani. Njihova nazočnost bitna je s obzirom na utjecaj koji su mogli primijeniti u ostvarenju sugestivnih natuknica.¹¹⁶

Uz moralnu dimenziju Milašićev egzorcizam odlikuju egocentrični naglasci u odnosu na crkvene strukture grada. Arhiepiskop Milašić bio je vrlo utjecajan čovjek u crkvenim krugovima u Zadru početkom 17. stoljeća, čovjek velike učenosti i ugleda.¹¹⁷ Tijek egzorcizma nad redovnicom Elizabetom ukazuje na neke razmirice s franjevcima u Zadru. Na Milašićev upit demonu što je potrebno učiniti za njegov izgon demon odgovara: »Est necesse, ut illo die dicas sacrum in altari illo Sanctae Crucis ubi sunt imagines Iesu Christi, ac eius Matris, quod altare etiam manus ostendit, et reficias omnes uirgines huius Monasterij sacra communione, pro ut hodie fecisti, et ut aduoces omnes sacerdotes huius Ciuitatis, et illum Iudam specialiter.«¹¹⁸ U tom slučaju Juda je bio određen fra Matej Spličanin iz reda franjevaca. Dalje u tekstu rukopisa demon ponovno poziva Judu i Anu (fra Matej i fra Andrija) neka se pojave na službi egzorcizma. Činjenica da su dvojica redovnika okarakterizirani imenima Isusova izdajice i velikoga svećenika Ane upućuje na razinu prijepora arhiepiskopu Milašića i spomenutih franjevaca. Demon je uvjetovao dolazak četvorice svećenika pred kojima je ozloglasio redovnicu. Nakon što je egzorcist rekao da dvojica neće doći, demon kaže: »naredi im da dođu«¹¹⁹. Potrebno je da svi svećenici pod-

¹⁰⁹ *Poenitentia, et obseruantia praeceptorum, eu ut iuuenes nocturno tempore dormiant in domibus suis. Contra Malielem Processus*, str. 11.

¹¹⁰ Mary R. O’NEIL, »Sacerdote ovvero strione: Ecclesiastical and Superstitious Remedies in 16th century Italy«, *Understanding Popular Culture* (ur. Steven L. KAPLAN), Berlin – New York – Amsterdam, 1984., str. 53.

¹¹¹ O tome je u relaciji od 1609. godine koncilsku kongregaciju u Rimu izvjestio zadarski nadbiskup Viktor Ragazzoni (1604. – 1615.). *Jadrae ... a pedestri et equestri milita numerosa defensa, capaci portu instructa, a triremibus et paruis nauigijs custodita...* Archivio Segreto Vaticano, *Congregazione del Concilio*, Relationes diocesium, Jadrensis, Ragazzoni, 413A, fol. 26r.

¹¹² Vidi više kod: Joanne M. FERRARO, »Youth in Peril in Early Modern Venice«, *Journal of Social History*, god. 49, br. 4, Oxford, 2016., str. 761–783.

¹¹³ *Contra Malielem Processus*, str. 1.

¹¹⁴ *Isto*, 19.

¹¹⁵ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 89.

¹¹⁶ Nazočni su svjedoci dr. Ivan Grisogono i plemić Lucije Calcina. *Contra Malielem Processus*, str. 11.

¹¹⁷ Usp. C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, str. 210.

¹¹⁸ *Contra Malielem Processus*, str. 10.

¹¹⁹ *Isto*, str. 14.

ložni vikaru nazoče obredu, osim bolesnih.¹²⁰ Dotaknuo se i biskupske službe: »ut maneet in Ciuitate... ubi sunt oues, ibi sit et Pastor, et si non uult, renunciet Archiepiscopatum...«¹²¹ Odnosi li se možda izraz *renunciet Archiepiscopatum* (neka se odrekne biskupstva) na pri-tajenu arhiepzbiterovu težnju za tom službom ili opomenu biskupima koji ne rezidiraju u svojim biskupijama? Ne treba isključiti tu mogućnost. Naime, u to vrijeme među klerom je vladala *maxima ignorantia*. Nadbiskup Ragazzoni u izvješću Svetoj Stolici od 1609. godine iznosi kako se može osloniti samo na dvojicu ili trojicu svećenika.¹²² Arhiepzbiter Milašić zasigurno je bio jedan od navedenih, tim više što je uživao visok ugled kod papin-skoga nuncija u Veneciji,¹²³ a u to je vrijeme dosta biskupa živjelo izvan svojih biskupija.¹²⁴ Takvu zaključku u prilog ide naznaka o Milašićevu sukobu sa zadarskim nadbiskupom Minuccijem.¹²⁵

U određenome trenutku u dijalogu s demonom na vidjelo izlaze disciplinske i teološke od-like svećenstva, osobito što se tiče egzorcizma. Navodi se strah nekih svećenika,¹²⁶ nevjera u postojanje zloduha, a za neke se kaže da ne vjeruju u Kristovo utjelovljenje.¹²⁷ Podatak je važan za buduće znanstvene rasprave o službi egzorcizma jer očituje kritičnost, čak i *nevjeru*, dijela svećenstva prema egzorcizmu, demonima i njihovu uplivu na život pojedinca u Zadru tijekom 17. stoljeća.

Osobito je indikativan spomen Marije Mistachielli tijekom egzorcizma.¹²⁸ U kojem kon-tekstu treba razmotriti spomen obitelji Mistachielli, u čijoj se kući navodno *udomatio demon*, bolje će nam otkriti uvid u dokumente Zadarskoga kaptola. Naime, 1601. godine zadarski arhiepzbiter Ivan Milašić (*Milasseo*),¹²⁹ učitelj u kleričkome sjemeništu u Zadru (*Maestro al pñte del Seminario di Chierici di Zara*),¹³⁰ ustanovio je za sebe i buduće nasljednike u ulozu *učitelja klerika* beneficij na temelju emfiteutskoga zakupa *in perpetuo*.¹³¹ Na tu je nakanu odobrenjem Svete Stolice dano u zakup zemljište u dva dijela veličine oko 10 gonjaja¹³² u vlasništvu crkve (kapele) sv. Luke u mjestu Ždrelac na otoku Pašmanu. Zemljište je zakupila Marija Roza, žena Zvane Mistachiellija, za iznos od 8 dukata i 6 lira godišnje koji se »u ime zakupa imaju isplatiti učitelju klerika svake godine na svetkovinu

¹²⁰ *Isto*, str. 11.

¹²¹ *Isto*, str. 16.

¹²² J. KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija«, str. 388.

¹²³ Z. STRIKA, »Prilozi za biografiju zadarskoga nadbiskupa«, bilj. 27, str. 37.

¹²⁴ J. KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija«, str. 412.

¹²⁵ Nadbiskup Minucci u jednom pismu navodi da ga je *stari nadpop Milasseo* godinama *uznemiravao*. Josip VRANDEČIĆ, *Zadarski nadbiskup Minuccio Minucci i njegova jadranska misija*, Zagreb – Split, 2017., str. 260.

¹²⁶ *Contra Malielem Processus*, str. 12.

¹²⁷ *...prout sunt multi Pastores qui non credunt Deus esse incarnatus... Contra Malielem Processus*, str. 16.

¹²⁸ Rosa Marija Mistachielli bila je žena Zvane Mistachiellija, Cipranina, *sopramassara*. R. JELIĆ, »Stanovništvo Zadra«, str. 416; Zvane Mistachielli spominje se kao nadglednik (*sopramassaro*) skladišta streljiva u Zadru 1596. godine. ASVe, *Collegio*, Relazioni, b. 72, Relazione di Lunardo Zulian capitano a Zara, od 4. srpnja 1596. godine.

¹²⁹ Usp. Ante Marija STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra«, *Zadar Zbornik* (ur. Jakša RAVLIĆ), Zadar, 1964., str. 408.

¹³⁰ Izraz *sjemenište* odnosi se ovdje na katedralnu kaptolsku školu.

¹³¹ HR-AZDN-18, *Prvostolni kaptol u Zadru*, Knjiga povlastica Kaptola stolne crkve Sv. Stošije (*Liber Privilegiorum Venerabilis Capituli ecclesiae cathedralis S. Anastasiae, martyris*), 1399. – 1818., fol. 290.

¹³² Jedan zadarski gonjaj iznosi 2.370 m². Usp. Marija ZANINOVIĆ-RUMORA, »Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 35, Zadar, 1993., str. 126–129.

Božića zajedno s redovitom desetinom žita i mošta«¹³³. Usto, ime Zvane Mistacchiellija spominje se u dokumentu o nekom dugu od 1579. godine, koji svjedoči da je imao dotičaja s pripadnicima obitelji de Martinis, čiji su posjedi bili smješteni na području mjesta Banja, koje danas graniči sa Ždrelcom,¹³⁴ a nekada su se ta dva pašmanska naselja smatrala dijelovima jedne župe.¹³⁵ Zasigurno tijekom egzorcizma u kojemu na površinu izlazi ime Roze Marije Mistacchielli arhiepiskop Milašić šalje određenu poruku, a najvjerojatnije je vezana uz spomenuti ugovor o zakupu. Tim više što se navodi da je u njenoj kući zloduh opsjeo kćer visokoga gradskog dužnosnika, glavnoga tajnika generalnoga providura.¹³⁶

Najeklatantnija Milašićeva manipulativna uporaba egzorcizma cilja na predstavnike mletačke vlasti vezano uz kult sv. Šimuna i dovršenje izgradnje crkve u svečevu čast. Milašić je u nekoliko navrata pozivao prokuratora crkve sv. Šimuna dr. Ivana Grisogona kao svjedoka pri egzorcizmu. Zamjetno je iz rukopisa da demon upravo u nazočnosti Ivana Grisogona svjedoči o snazi sv. Šimuna Pravednika, zaštitnika grada Zadra. »Ille senex, ille senex excruciat me!«¹³⁷ Tijekom egzorcizma 4. studenoga demon je očitovao da će izići iz opsjednute na dan Prikazanja BDM u 24 sata (*hora uigesima quarta*). Demon je tu objavu pripisao starcu Šimunu, svecu čije se tijelo čuva u Zadru. Nazočni Ivan Grisogono, Battista Bokanić (*Bocaneo*) i Melhior de Marco tomu svjedoče.¹³⁸ U tom trenutku nastaje iznenađni rez i pozornost se s opsjednute redovnice usmjerava prema nedovršenoj crkvi. O crkvi sv. Šimuna, čija je izgradnja započela koncem 16. stoljeća, izvijestio je u svome radu Vladimir Marković.¹³⁹ Na tragu Markovićeva istraživanja Bojan Goja u raspravi o nedovršenoj crkvi sv. Šimuna u Zadru navodi pripadnike obitelji Bokanić u svojstvu majstora klesara, koji su zasigurno imali udjela u njenoj izgradnji.¹⁴⁰ Uzme li se u obzir ciljano odabiranje svjedoka arhiepiskop Milašića o tome pitanju, imena Battiste Bokanića i Melhiora de Marca možemo povezati s izgradnjom svetišta. Kako je naglasio Goja, na izgradnji crkve sudjelovalo je više klesara, a stalne su bile peripetije oko osiguranja potrebna novca.¹⁴¹ Među ostalim uzrocima u izvješćima zadarskih nadbiskupa *ad limina* navodi se spori napredak gradnje zbog »bijede i siromaštva«.¹⁴² Upravo se u završnici egzorcizma nad redovnicom Elizabetom arhiepiskop Milašić referirao na sprost i financijsku potporu izgradnji crkve. Milašić je postupno tijekom egzorcizma pripremao slušatelje na završnu raspravu o kultu i crkvi sv. Šimuna. Pritom je demon često ponavljao

¹³³ Ugovor je sklopljen 6. veljače 1601. godine u kući Zvane Mistacchiellija, a ovjеровio ga je prisegnuti zadarski notar Šimun Venier. *Liber Privilegiorum*, fol. 290–292.

¹³⁴ ZKZD, sign. 15205, Ms. 265, fol. 109r-v.

¹³⁵ Bianchi navodi da je crkva sv. Luke u nekim ispravama navedena i u Banju i u Ždrelcu. Usp. Carlo Federico BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, sv. 2 (prev. Velimir ŽIGO), Zadar, 2011., str. 110–111.

¹³⁶ *Contra Malielem Processus*, str. 4.

¹³⁷ »Onaj starac, onaj starac mene muči!« *Contra Malielem Processus*, str. 9. Ovdje nije riječ o današnjem svetištu sv. Šimuna Pravednika u Zadru, nego o svetištu koje je trebalo izgraditi uz porušenu crkvu sv. Marije Velike. Vidi: Bojan GOJA, »Prilog poznavanju izgradnje nedovršene Crkve sv. Šimuna u Zadru«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. 32, br. 32, Zagreb, 2008., str. 99–106.

¹³⁸ *Contra Malielem Processus*, str. 17.

¹³⁹ Vladimir MARKOVIĆ, »Škrinja sv. Šimuna i arhitektura u Zadru oko 1600.«, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, god. 48, br. 1, Zagreb, 2005., str. 95–108.

¹⁴⁰ B. GOJA, »Prilog poznavanju izgradnje nedovršene crkve sv. Šimuna u Zadru«, str. 102–103.

¹⁴¹ B. GOJA, »Prilog poznavanju izgradnje nedovršene Crkve sv. Šimuna u Zadru«, str. 102.

¹⁴² J. KOLANOVIĆ, »Zadarska nadbiskupija«, str. 387.

ime starca Šimuna. Štoviše, demon ga izričito navodi kao objavitelja potrebnih koraka za prestanak utjecaja zloduha nad gradom.¹⁴³ Pritom su svjedoci gradski uglednici svih staleža: generalni providur, knez, kapetan, vojni guverner i brojni mletački plemići. Demon je fiksirao pogled prema njima uz riječi: »Omnes sunt mei inimici...« Zahtijeva izgradnju crkve sv. Šimuna u roku od tri godine, povrat novca od milostinje koja je bila određena na tu nakanu, a preoteo ju je mletački dužd. Ako se rečeno ne ispuni, naglasio je demon, sve-tac će premjestiti svoje tijelo u Milano, gdje se svecima odaje dužna čast.¹⁴⁴ Ne treba čuditi što se u tome kontekstu spominje Milano s obzirom da je Venecija strepila od prodora španjolskih i francuskih trupa upravo preko Milanskoga vojvodstva, a osobito s obzirom da je netom prije papa Pavao V. bio interdiktom udario Mletačku Republiku, a španjolska kruna stala u papinu obranu.¹⁴⁵ Milašić je očito bio dobro upućen u strahove mletačkih vlasti i vješto ih uporabio za postizanje vlastitih ciljeva. Vjerodostojnost događanja ovjerio je arhiprezbiter Milašić kod notara Šimuna Jordanija 14. studenoga 1613. godine, zajedno s dokazom o opstojnosti zloduha Asmodeja: »Ego Asmodeus Princeps Demonium meum existentium confirmo.«¹⁴⁶

Time se zaokružila cjelina čiji je finale svečani Milašićev proglas pobjede nad demonom, ocem laži, a na dan Prikazanja BDM benediktinka Elizabeta de Martinis oslobođena je zloduha.¹⁴⁷

¹⁴³ *Ille Senex Simeon Justus mihi hoc reuelauit. Contra Malielem Processus*, str. 14.

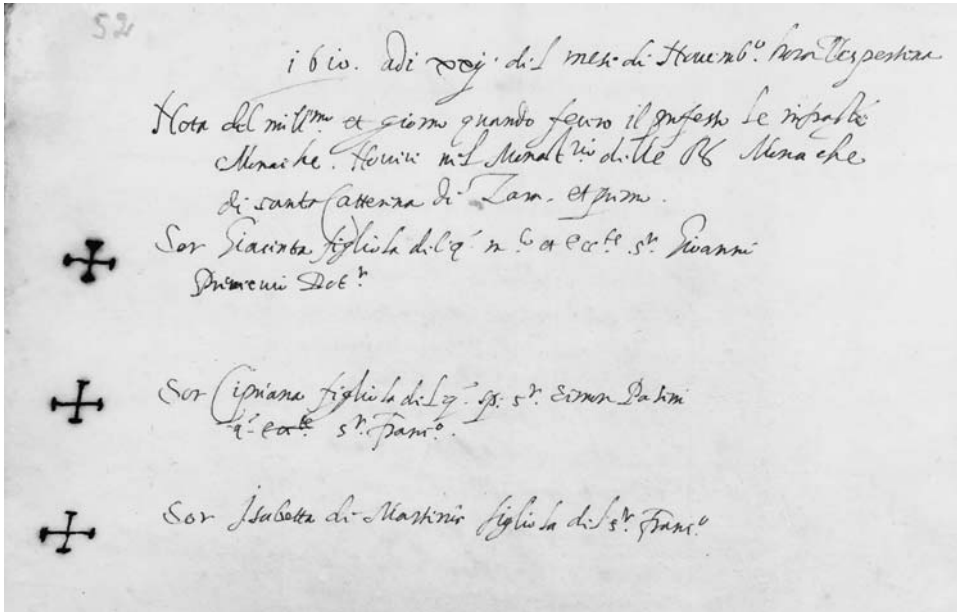
¹⁴⁴ *Simeon Propheta dixit, ut anunciet illis ad quos pertinent cura huius Ecclesiae, ut in termino trium annorum extruant illi Ecclesia, quam caeperunt illa aedificare cum omnibus pertinentibus cultui Diuino. Dicere modum? Inuenient, et deinde prosecutus est, et si non fecerint ita (et non sunt haec uerba mia, sed cogor dicere a praefato Simeone) quod ueniet pestilentia super hac Ciuitatem ille autem Sanctus faciet corpus suum transferre Mediolanum, et nuncia hoc Rectoribus, quia ad illos pertinet cura Ciuitatis, quia expectauit multo tempore illa Ecclesia, et amplius non uult expectare, sed prius fiat Altare in hac Ecclesia. ... An habet quid aliud dicere? Cumque uocatus, et uenisset Ecclesiae Dominus Ioannes Chrysgonus ex Procuratoribus Ecclesiae S. Simeonis, coram quo fuit iussum Asmodeo, ut repetat quae dixit de Ecclesia S. Simeonis extruenda, dixit? Simeon Propheta ita mihi dixit ut dicam huic, loquendo de Adm(odum) Reuerendo Domino Vicario, ut annuntiet illi ad quos pertinet cura illius Ecclesiae, ut in termino trium annorum extruat, si non fecerint ita, quod ueniet pestilentia super hanc Ciuitatem, ille autem Sanctus faciet corpus suum transferre Mediolanum, et quod nunciet hoc etiam Rectoribus, quia ad illos pertinet cura Ciuitatis, nam expectauit multo tempore illam Ecclesia, et amplius non uult expectare. Cumque Eccellentissimus Dominus Ioannes Chrysgonus supradictus responderet quod Ecclesia illa, seu fabrica eius nullos habet introitus, et ideo cum ita sit uoluntas Dei, ut Adm(odum) Reuerendus Vicarius interroget, ex quibus haec possint perfici? Respondit Antequam Adm Reuerendus Dominus Vicarius sibi quid quam diceret. Erunt Elemosinae et recuttatur ad Principem Venetiarum ut adiuuet si nolunt perdere Ciuitatem, et corpus Sancti, nam Mediolani honorata sunt corpora Sanctorum, et praefata iuram(en)to confirmauit omnia, suddens, quo ad pestilentiam mihi reuelatus es a (Chri)sto. Cum(que) sibi fuisset obiectum quod nam potest ipse Demon Deum uidere. Respondit: Non Diuinitatem, sed humanitates. Superuenientibus uero Illustrissimis Aloysio Sagredo Comite, Luca Pisauru Capitano: Hieronymo Foscaro Prouidatore Generali..., Laurentio Barbaro Arcis Praefecto ac Questore... ac multis Nobilibus Venetis. Iussus dicere ac replicare quae dixit circa extractionem Ecclesiae Sancti Simeonis, replicauit omnia quae dixit superius de uerbo ad uerbum absys omissione, seu mutatione ullius. ... Dominus Comes promississet ea reforme. Contra Malielem Processus*, str. 18–19.

¹⁴⁵ Usp. Gianvittorio SIGNOROTTO, »Fonti documentarie e storiografia. La scoperta della complessità«, *Lo Stato di Milano nel XVII secolo*, (ur. Massimo Carlo GIANNINI – Gianvittorio SIGNOROTTO), Ospedaleto (Pisa), 2006., str. LX–LXI.

¹⁴⁶ *Contra Malielem Processus*, str. 23. Nije bilo moguće pronaći originalni dokument u spisima javnoga bilježnika Šimuna Jordanija s obzirom da je to arhivsko gradivo tijekom godina uništeno od vlage te je nemoguće pročitati njegov sadržaj. HR-DAZD-31, *Bilježnici Zadra*, Simon Giordani, 1596.–1634., 5 svež.

¹⁴⁷ *Contra Malielem Processus*, str. 21–24.

Sl. 1. Dokument o ulasku u novicijat sestre Elizabete de Martinis. Izvor: HR-AZDN-16/6, *Zadarska nadbiskupija/metropolija, Kanonske vizitacije (Visitationes canonicae) 1583./1946., Visitatio Jadrensis Metropolitanae ac aliarum ecclesiarum nadbiskupa L. Stella 1617: zadarske crkve i samostani*, str. 52

Slučaj Ivane Naganović iz Vrgorca

Dana 8. lipnja 1701. godine stigao je u Zadar, na preporuku makarskoga biskupa Nikole Bijankovića, Martin Naganović iz Vrgorca sa suprugom Ivanom, starosne dobi oko 45 godina, kćerkom Jurja Karitovića i Marije iz mjesta Broćno (*Brocchno*), danas Brotnjo. Za Ivanu se sumnjalo da je opsjednuta demonom. U to je vrijeme u samostanu sv. Krševana služba egzorcista bila povjerena benediktincu Mauriciju Carminatu, kojemu je opsjednutu dopratio kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti, i sam u službi egzorcista. Ivana je dopraćena u crkvu sv. Krševana, a vijest o opsjednutoj brzo se proširila gradom pa su u crkvu nahrupili »plurimi Nobiles, Ciuesque cum plebi... ad uidendum Obsessam curiosi«. ¹⁴⁸ Znatiželja i veliko okupljanje puka u slučajevima opsjednuća zabilježeno je i diljem Europe tijekom 17. i 18. stoljeća. Iako je Katolička crkva izrijekom preporučila 1614. godine da se egzorcizmi obavljaju u privatnoj sferi radi izbjegavanja skandala, očito je praksa tekla drukčije. ¹⁴⁹ Zamjetna je ipak različitost pristupa službi egzorcizma kod dvojice zadarskih kanonika.

Razumljivo je da jedan i drugi pretpostavljaju autoritet primljen od Boga kako bi izgonili zloduhe. Pritom, to nije njihov osobni umišljaj nego pravna činjenica proizišla iz kanon-

¹⁴⁸ *Processus contra Asmodeum*, str. 1.

¹⁴⁹ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 83.

skih odredaba Crkve utemeljenih na božanskom autoritetu.¹⁵⁰ Ne treba smetnuti s uma ni poštovanje i poslušnost crkvenom autoritetu biskupa kojemu je pridržano odobrenje samoga obreda. Kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti primio je Ivanu na preporuku makarskoga biskupa, a često ga je pismeno izvještavao o napretku i slušao njegove odredbe.

Međutim, osobni pristup službi egzorcizma i sama izvedba ovisila je isključivo od izvršitelja. Primjerice, dok je Milašić radi postizanja cilja intenciozno birao *publiku*, Tanzlingher je ipak nastojao zaštititi privatnost opsjednute u nekoliko navrata.¹⁵¹ Štoviše, iz slučaja Ivane iz Vrgorca dade se zaključiti o vrlo znatiželjnome mentalitetu plemića i pučana u Zadru s početka 18. stoljeća,¹⁵² ali i o odlučnosti kanonika Tanzlinghera-Zanottija pri očuvanju digniteta opsjednute osobe i potpunoj posvećenosti službi koju je preuzeo.¹⁵³ Nerijetko su vrlo snažni neartikulirani krikovi opsjednute privlačili znatiželjno mnoštvo, ali i uzrokovali strah. Primjerice, tijekom obreda egzorcizma u crkvi Gospe od Kaštela (danas Gospa od Zdravlja) demon je urlao tako snažno da ga se čulo do samostana redovnica sv. Nikole. Tanzlingher navodi kako se silno mnoštvo skupilo oko njegova doma. Dvojica plemića su iz crkve Gospe od Zdravlja ušla u kuću, jedan Zadranin, a drugi Splitsanin. U tome trenutku, zapisuje Tanzlingher, demon je okrenuo glavu opsjednute prema njima i rekao: »Ah Koj ti yeset uuk u Kucchi dossao? Proh qui lupus in domo tua peruenit?«¹⁵⁴ U drugome slučaju tijekom molitve nad opsjednutom u crkvi sv. Šimuna Pravednika mnogi su čuli krikove sve do palače gradskih rektora (Kneževa palača op. a.), do velikog trga (*plateam magnam D. D. Nobilium Jad: Ciuitatis*) te su htjeli ući u crkvu, ali je Tanzlingher to zabranio (*prohibuit ne cui Ecclesia aperiret*).¹⁵⁵ K tomu, egzorcizam nad Ivanom iz Vrgorca obavljao se u nekoliko različitih zadarskih crkava, ali i u privatnim kućama.¹⁵⁶

Nadalje, kanonik Ivan Tanzlingher obredu je pristupao vrlo oprezno i mudro. On nije želio fascinirati, nego doista pomoći. Razvidno je to iz nekoliko elemenata. Ponajprije prije pristupanja egzorcizmu on se osobno duhovno pripremao molitvom. Teološki gledano on računa na eklezijalnost i snagu molitvenoga zajedništva. Stoga potiče sve redovnike i redovnice u Zadru da intenzivno mole za Ivanu.¹⁵⁷ Tanzlingher je duboko uvjeren u snagu obredne molitve.¹⁵⁸ Ne stavlja se u središte događanja, štoviše on zna prepustiti redovnicima službu kako bi izbjegao sugestiju.¹⁵⁹ Za razliku od Milašića, on ne traži nazočnost svega svećenstva tijekom obreda, ali odlučno i strogo nastupa prema onima koji su ismija-

---

¹⁵⁰ Usp. F. YOUNG, *A History of Exorcism*, str. 4.

¹⁵¹ ...*statim fecit ostium dicti loci claudere, ne maior personarum ingrediatur, confusionis, rumorisque causa, uel tumultus. Processus contra Asmodeum*, str. 20.

¹⁵² ...*multi Nobiles per se curiositatis causa in praedictam domu intruderunt. Processus contra Asmodeum*, str. 38.

¹⁵³ *Processus contra Asmodeum*, str. 104. ...*concursum ad praefatam populum ab Ecclesia remouere, ostiaque Ecclesiae claudere. Processus contra Asmodeum*, str. 106.

¹⁵⁴ *Processus contra Asmodeum*, str. 63.

¹⁵⁵ *Isto*, str. 116.

¹⁵⁶ Primjerice, jednom je molitva obavljena u domu slikara Lorenza Belvederea. *Processus contra Asmodeum*, str. 48. O slikaru Lorenzu Belvedereu vidi kod: Bojan GOJA, »Novi prilozi o baroknom slikarstvu u Zadru«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. 38, br. 38, Zagreb, 2014., str. 135.

¹⁵⁷ *Processus contra Asmodeum*, str. 119.

¹⁵⁸ Tomu je najbolje svjedočanstvo činjenica da u oporuci želi da se izabere jedan svećenik koji će prihvatiti službu egzorcista. L. ČORALIĆ, »Prilog životopisu zadarskog književnika«, str. 170.

¹⁵⁹ *Processus contra Asmodeum*, str. 32.

vali pojavnost zloduha i opsjednuće.¹⁶⁰ S druge strane, on pokazuje ljudsku crtu prostodušnosti kad zapisuje da se nasmijao na neke odgovore demona.¹⁶¹ Ne smije se zanemariti da je kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti vrhunski intelektualac svoga vremena. Kada je u Zadru 1694. godine osnovana *Accademia degli Incaloriti* upravo je on bio njen najpoznatiji i najvrjedniji član.¹⁶² Upravo kroz tu prizmu treba sagledati i njegovo poimanje događaja tijekom egzorcizma nad Ivanom iz Vrgorca.

Usporedbom dvaju rukopisa o egzorcizmu uviđa se nagli početak službe nad redovnicom Elizabetom i dijaloški oblik komunikacije između egzorcista i opsjednute odnosno demona, kako bi se saznalo o mogućim uzrocima opsjednuća. Dijalog se uspostavljao tijekom same službe egzorcizma i sačinjavao dio obreda tijekom kojega se otkrivaju uzorci, posljedice i uvjeti napuštanja opsjednute. U Tanzlingherovu primjeru, na početku 18. stoljeća, zbio se drukčiji pristup egzorcizmu. Dijalogizira se više s opsjednutom kada je ona pri svijesti, a tijekom egzorcizma zaklinje se zloduha molitvama naznačenima u obrednicima koji su se rabili te se promatra i bilježi reakcija tijela opsjednute na određena zaklinjanja. Rjeđe se ispituje demona i to najčešće prema rubrikama korištenih rituala. Razvidno je da je kanonik Tanzlingher rabio tekst Milašićeva rukopisa kao određenu vrstu priručnika. Nije isključeno da ga je susret s tim rukopisom potaknuo na egzorcističku službu s obzirom da na naslovnici stoji zapisano *Ad Vsum Clerici Ioannis Zanottino Tanzlingher Jadrensis*. Primjećuje se da Tanzlingher prati crkvene odredbe i prima Ivanu tek na preporuku njena biskupa. Naime, kako je razvidno iz rukopisa, nad Ivanom su u Vrgorcu činili obred egzorcizma neki franjevci, fra Pavao i fra Petar, te svećenik Marko, ali »non potuerunt ipsam a Demone liberare«¹⁶³. Usto, na prvih pet stranica rukopisa Tanzlingher prije pristupanja službi egzorcizma ispituje Ivanu o njezinu životu kako bi je upoznao kao osobu i zamijetio neke trenutke koji bi mu bili od pomoći u određivanju je li riječ doista o opsjednuću. Doznaje se tako o dvama teškim iskustvima iz Ivanina života. Prvo je iskustvo Ivana doživjela kao djevojčica od oko osam godina čuvajući stado. Na pašnjaku je zadesilo opasno grmljavinsko nevrijeme, pretrpjela je udar groma i u jednom trenutku iskusila nešto poput izlaska iz vlastita tijela. Roditelji su joj zabranili da o tome ikome govori. Drugo iskustvo bilo je još teže. Kada je odrasla, trebala se udati za Blaža Kačića, ali je on tvrdio da nije djevica i vratio je njenim roditeljima, što je na nju ostavilo duboka traga. Tada ju je zaprosio Martin Nagnanović, ali su njeni roditelji odbili prosidbu nakon čega je Ivana pobjegla s Martinom i protiv volje roditelja sklopila s njim brak. Prvo je dijete rodila s četrnaest godina, a sveukupno su imali sedmero djece. Nedugo zatim umrli su joj roditelji, a u bračnome životu uslijedile su svađe. K tomu, živjeli su na području osmanskoga teritorija u stalnome strahu za život pa su se prebacili na kršćanski teritorij u Vrgorac. Ivana je stalno poboljševala i fizički malaksala, što je zasigurno ostavilo traga na njezinu tijelu i duši.¹⁶⁴

Nakon što su se upoznali s okolnostima Ivanina života egzorcisti su pristupili pripremnim molitvama i zaklinju demona. Pritom su rabili blagoslovljenu vodu, križ i ostale liturgijske

¹⁶⁰ ...*due sacerdotes quasi stupidi, maentitia pleni, inter se apicientes...* *Processus contra Asmodeum*, str. 85.

¹⁶¹ *Processus contra Asmodeum*, str. 76.

¹⁶² Petra KOŠUTAR – Branka TAFRA, »Hrvatske akademije (od 16. do 18. stoljeća) u europskom kontekstu«, *Kroatologija*, god. 1, br. 1, Zagreb, 2010., str. 141.

¹⁶³ *Processus contra Asmodeum*, str. 5.

¹⁶⁴ *Isto*, str. 1–5.

predmete određene rubrikama obrednika. Reakcija opsjednute bila je silovita.¹⁶⁵ Zatim se pristupilo utvrđivanju koji od zloduha opsjeda Ivanu. Zloduh se očitovao kao *Maliel*, koji zajedno s tristo zloduha prebiva u Ivani, a četvorica demona su glavni (*principes*): *Maliel*, *Raphael*, *Spiritan*, *Vilico*. Kasnije se u rukopisu *Maliel* očitovao kao jedan od demonskih knezova, koji je nekada pripadao sedmome redu anđela.¹⁶⁶ *Maliel* je otkrio imena i ostalih brojnih zloduha, kao što je slučaj i u Milašićevu rukopisu.¹⁶⁷ Zamjećuje se da se neka imena ponavljaju ili da im je korijen vrlo sličan. Nijedno od navedenih imena zloduha nema podrijetla u Svetome pismu.¹⁶⁸ Demon tijekom egzorcizma opisuje svoje podrijetlo.¹⁶⁹ Na pitanje o uzroku opsjednuća demon je odgovorio: »*Qua ipsam maledixit Mater eius, cuius anima reperit in Inferno.*« Na pitanje kada će napustiti opsjednutu, demon je srušio njeno tijelo na pod i jezikom i slinom pravio na podu znak križa.¹⁷⁰ *Tanzlingher*, jednako kao i *Milašić*, na koncu obreda demona šalje *in pede sinistro Ioannae*, s time da traži znak poslušnosti trostrukim udarcem noge u pod (*percutiendo cum pedem terram ter*).¹⁷¹

Tijekom egzorcizma nad Ivanom zabilježeno je mnoštvo tjelesnih reakcija na molitve zaklinjanja. Navedeni su glasni krikovi, urlanje, nekontrolirani trzaji tijela, izlaženje pjene na usta, trešnja cijeloga tijela, iznenadno bacanje tijela na pod, grčenje i slične manifestacije.¹⁷² Ponekad bi demon gotovo umrtvio tijelo opsjednute.¹⁷³ Nerijetko je opsjednuta

¹⁶⁵ ...*eleuavit de scamniolo Ioannam in pedibus, et a situ Occidentali Capituli, tanquam fulgur aufugit... Processus contra Asmodeum*, str. 6.

¹⁶⁶ *Processus contra Asmodeum*, str. 85.

¹⁶⁷ Navedena su imena zloduha kako slijedi: *Ninco*, *Scariot*, *Ludiak*, *Goranko*, *Sforzan*, *Skoranko*, *Steletia*, *Zdiuiden*, *Vdiak*, *Surich*, *Bolijn*, *Zlopoiko*, *Tuzijn*, *Strauian*, *Ziddua*, *Bollizan*, *Zudyau*, *Staiuan*, *Skubya*, *Stanya*, *Skuuza*, *Giudan*, *Steuau*, *Doritan*, *Stanizan*, *Stanit*, *Purizan*, *Spoglko*, *Zlomixli*, *Sarizet*, *Gooiko*, *Skudiak*, *Skobissan*, *Zgondan*, *Stupiaak*, *Sundaar*, *Perzutau*, *Skokkosan*, *Kuziaak*, *Suelissan*, *Luçyak*, *Skokkorossan*, *Gradyaak*, *Sporko*, *Dundalo*, *Puikouich*, *Scmidan*, *Stulya*, *Malizan*, *Valizan*, *Koskovich*, *Pundek*, *Zubya*, *Malizan*, *Valizan*, *Koskovich*, *Pundek*, *Zulya*, *Rubbitta*, *Lendan*, *Trubichko*, *Sperkko*, *Bollisan*, *Kraaiko*, *Studenya*, *Vittruchinna*, *Nerdoon*, *Skarko*, *Stublya*, *Stupina*, *Norissan*, *Statyolya*, *Garmelya*, *Bodissan*, *Lendoon*, *Staapko*, *Bundan*, *Spyrol*, *Nauitar*, *Spuzya*, *Groçaan*, *Puzya*, *Bunduana*, *Kukkauizza*, *Spuntelya*, *Ruuiko*, *Stuzya*, *Zaalko*, *Podropyta*, *Rubendan*, *Scmradak*, *Piglyaaak*, *Skokko*, *Grabadel*, *Nexaai*, *Skoliko*. *Processus contra Asmodeum*, str. 86–87.

¹⁶⁸ Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 54.

¹⁶⁹ *Quis es tu qui agitas linguam istius creaturae? Ego sum Maliel. ... Ego, qui tecum loquor sum Maliel, omnium principalis, qui proiectus fui de septimo Caelo ordinis Angelorum, id est Principatum; nunc sum spiritus aquaticus. Alter quis est? Alter est Raphael, proiectus de nono Caelo, de ordine Angelorum, ipse est spiritus terrestris, dux suae Cohortis. Tertius quis est? Tertius est Spiritan, qui proiectus fuit de tertio Caelo Angelorum, Spiritus aquaticus de ordine Thronorum Dux suae cohortis. Quartus quis est? Quomodo uocat? Quartus est Vilico, qui proiectus fuit de octauo Caelo Arcangelorum, nunc Spiritus igneus, Dux suae cohortis ut caeteri.* str. 85.

¹⁷⁰ *Demonem... formare Crucem cum lingua, ac saliuu Obsessae in pauimento dicti Capituli... Processus contra Asmodeum*, str. 7.

¹⁷¹ *Isto*, str. 7.

¹⁷² ...*coepit Daemon spumare, ululare, creaturamque ualde agitare, ita quod per multum temporis spatium, obseruantes stupefacti, abdidit se in illo corpore...; ...totum obsessae corpus contremuit...; contremuit ualde corpus... et contorqueri caput...; ...et portas huius Ciuitatis igne concrematu. ...Tum ambatus manibus creaturae eleuatis uiolenter, quarum palmas posuit super uerticem capitis eius. Processus contra Asmodeum*, str. 16, 20, 93, 99.

¹⁷³ *Daemon iecit obsessam de scamno quo sedebat in terram, sine alio motu creaturae, uel signo; in moram faciens aliquantulum. Daemon existens tamennullum signum dedit de exitu, nec corpus creaturae mouebas, uidentes haec circumsedentes, unanimes dixerunt, non esse disesset Daemonem, sed in corpore eiusdem Ioannae permanere. Processus contra Asmodeum*, str. 21.

osjećala kako demon prolazi kroz njeno tijelo od pete, kroz trbuh do prsa i grla do konačnoga preuzimanja njene svijesti.¹⁷⁴

Danas moderna medicinska znanost takva očitovanja empirijski i objektivno tumači kao posljedice raznih tjelesnih i psihičkih bolesti poput epilepsije, melankolije, histerije, disocijativnog poremećaja osobnosti, depresije, opsesivno kompulzivnih poremećaja do religiozne anksioznosti i krivo usmjerene pobožnosti koje mogu utjecati na osobine pojedinca.¹⁷⁵ Egzorcizmi su dodatno iscrpljivali osobu i fizički. Tijekom službe Ivana je rekla da se osjeća slaba i umorna (*lassa ac defatigata*).¹⁷⁶ Zamjetno je da su prigodom službe egzorcizma izvršitelji pomno pazili kako ne bi došlo do ozljeda opsjednute.¹⁷⁷

Razvidne su neke sličnosti i saznanja unutar Tanzligerova obreda i onoga Milašićeva. Nasuprot tomu iskustva i ponašanje opsjednute Ivane i redovnice Elizabete bitno su različite. Najupečatljivija razlika gledana kroz doktrinarni nauk Crkve o opsjednuću ogleđa se u pristupu sakramentima. Redovnica je prije obreda redovito pristupala sakramentu ispovijedi i pričesti, dok je kod Ivane zabilježena izrazita odbojnost prema svetome bez sudjelovanja njene slobodne volje.¹⁷⁸ Štoviše, ona se takvu stanju grčevito pokušavala oduprijeti na načine koje je držala učinkovitima.¹⁷⁹ Ona nije mogla moliti jer ju je demon dan i noć ometao i uznemiravao.¹⁸⁰ Primjerice, Ivana je nazočila svetoj misi u zadarskoj katedrali pa se za vrijeme podizanja Presvetoga Tijela i Krvi Kristove demon očitovao urlanjem, što je uznemirilo nazočne svećenike i laike. Tanzlinger je smirio situaciju te upitao: »Quare sic cruenta bestia agitas creaturam istam, et non permittis ipsi Deum orare? Daemon: Nolo ut oret, quia me offendit.« Ivana je tada uzela u ruku krunicu, a demon je rastrgao i pokušao baciti njene dijelove kroz prozor prema groblju.¹⁸¹ Nakon toga događaja Tanzlinger je u sakristiji molio nad Ivanom, a demon je iznenada podigao Ivanino tijelo, te je ono naglo skočilo: »tamen daemon inratus, creaturaque inflammata oculis tanquam scintillae lucentibus per dictum sacristiae saltitare pauimentum.« Sve je pratila trešnja tijela.¹⁸² Kada je kanonik Tanzlinger pozvao Ivanu u svoju kuću na ručak, ona nije mogla jesti blagoslovljenu hranu i piće.¹⁸³ Tanzlinger je htio poučiti Ivanu kršćanskoj doktrini prema naputcima Nikole Bijankovića, makarskoga biskupa, zazivajući svece (sv. Ignacija, sv. Franju Ksaverskoga), a demon je obuzeo Ivanin razum ne dopuštajući joj slušati i prihvatiti rečeno, uz zvuke grlenih krikova,

¹⁷⁴ ...sed ab illo loco emittit calores qui transeuntes per stomachum et pectus ascendunt ut flammae, non solum ei laedunt stomachum, et pectus, sed etiam mentem obumbrant, et offendunt caput. *Processus contra Asmodeum*, str. 31–32.

¹⁷⁵ Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 113–135; Zlatko ŠRAM, »Religioznost i ličnost: analiza odnosa na uzorku građana Subotice«, *Crkva u svijetu*, god. 38, br. 3, Split, 2003., str. 391–418.

¹⁷⁶ *Processus contra Asmodeum*, str. 41–42.

¹⁷⁷ *Isto*, str. 15.

¹⁷⁸ Kada je Ivana ušla u crkvu sv. Antuna Opata, zloduh je uznemirivao i nije joj dopustio pratiti svetu službu. *Processus contra Asmodeum*, str. 31.

¹⁷⁹ Demon nije dopuštao Ivani ulazak u crkvu sv. Stošije pa je ona poprskala sebe blagoslovljenom vodom, a nije mogla napraviti znak križa. *Processus contra Asmodeum*, str. 54–55.

¹⁸⁰ *Vexat me die noctuque iste maledictus, mentem turbat, nec mihi orare Deum permisit, multaue alia de ipso daemone enarravit...* *Processus contra Asmodeum*, str. 60.

¹⁸¹ *Processus contra Asmodeum*, str. 64–67.

¹⁸² *Isto*, str. 66.

¹⁸³ *Isto*, str. 76–77.

bacajući je na tlo, uz prevrtanje očima, kontuzije lica i druge slične načine (*ac industrijs curabat*).¹⁸⁴

Nadalje, u Milašićevu slučaju pratili smo zbivanja s redovnicom isključivo u samostanskoj crkvi sv. Katarine, daleko od očiju javnosti, dok se Ivana nalazi u gradu, ona je bila u susretu s ljudima, a demonska uznemiravanja događala su se i izvan obreda. Slučaj Ivane iz Vrgorca ujedno govori i o građanskome društvu u Zadru s početka 18. stoljeća. S obzirom da je egzorcizam nad Ivanom trajao gotovo godinu i pol dana, trebala je negdje živjeti i jesti. Unatoč znatiželji i strahu suvremenika i očevidaca tih događaja, moguće je uočiti izvjesnu simpatiju prema ženi koja trpi. Mnogi su joj pomagali. Jedno vrijeme živjela je u kući kožara Ivana, a kasnije ju je u svoj dom primio i knez Franjo Posedarski.¹⁸⁵ Uočava se duboka ljudska i kršćanska solidarnost svih građanskih staleža u Zadru na početku 18. stoljeća, ali i redovita interakcija s opsjednutom.¹⁸⁶

Kanonik Tanzlingher-Zanotti zapisao je još nekoliko slučajeva egzorcizama koje je obavio. U svojoj je kući 17. lipnja 1712. godine *oslobođen od vlasti demona* Kristofor Obradović iz Drniša, a o čemu su dali svjedočanstvo *mnogi svojim potpisom*; 17. listopada 1713. godine *Isus Krist oslobodio je vlasti đavolske* Franju Starčevića iz Radošića (Dalmatinska zagora), koji je bio opsjednut četiri godine; 28. listopada 1713. godine oslobođena je *demonске vlasti* Katarina, udovica pok. Petra Foinde, koja je bila opsjednuta četrnaest godina, što je vidljivo iz procesa od 6. listopada 1712. godine; 16. kolovoza 1714. godine oslobođena je demonske vlasti Margarita, udovica pok. Šimuna Radutovića iz Nadina, nakon što je bila opsjednuta deset godina.¹⁸⁷ Iz toga proizlazi da nazočnost takvih pojedinaca u gradu nije bila neuobičajena, a služba egzorcizma redovita i društveno prihvaćena. S obzirom na naznačena podrijetla opsjednutih osoba koje su dolazile kanoniku Ivanu Tanzligheru Zanottiju, može se zaključiti da je on bio poznat i izvan Zadra, a vjerojatno i učinkovit u službi egzorcizma. Nadalje, činjenica da je oporučno ostavio kuću (*il casino per energumeni*) u Zadru u blizini crkve Gospe od Kaštela za potrebe opsjednutih osoba, uz naglasak da se izabere jedan svećenik egzorcist koji će o njima voditi brigu sama za sebe govori o svećeničkom i ljudskom karakteru kanonika Ivana Tanzlinghera-Zanottija.¹⁸⁸

Neke osobitosti u slučaju opsjednuća Ivane iz Vrgorca

U radu su već naglašeni uvjeti koje katolički nauk o opsjednuću traži radi dopuštenja pristupanja obredu egzorcizma. U slučaju opsjednuća Ivane Nagnanović donose se neke osobitosti demonskoga djelovanja. Najzorniji primjer dogodio se u crkvi sv. Krševana 27. lipnja 1701. godine. Nazočni su svjedočili levitaciji opsjednute. Tom prigodom četvorica ili šestorica redovnika nisu mogli svladati tijelo i vratiti ga na zemlju što je zapanjilo

¹⁸⁴ *Isto*, str. 61.

¹⁸⁵ *Isto*, str. 37.

¹⁸⁶ U prilog tomu ide i izvješće zadarkoga kneza L. Suriana u kojemu on navodi da je narod u Zadru veoma pobožan i kršćanski (*essendo quell popolo molto religioso et christiano*), ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72, relacija od 22. kolovoza 1616. godine.

¹⁸⁷ *Processus contra Asmodeum*, dodatak na kraju rukopisa.

¹⁸⁸ L. ČORALIĆ, »Prilog poznavanju zadarskog književnika«, str. 170.

nazočne.¹⁸⁹ Istraživanja procesa egzorcizama na prostoru Europe od 16. do 18. stoljeća pokazuju mali broj izvješća o levitiranju tijela opsjednutih.¹⁹⁰ Tanzlingherovo izvješće prema tome ulazi u red rijetko zabilježenih slučajeva. U znanstvenim raspravama o egzorcizmima na području Europe od 16. do 18. stoljeća o pitanju levitacije uglavnom se iznose činjenice o zabilježenim pojavnostima, a zaključci se izbjegavaju.¹⁹¹

Za vrijeme egzorcizma u crkvi sv. Donata 6. veljače 1702. godine demon je s velike udaljenosti otpuhao plamen svijeća na oltaru Blažene Djevice Marije, nakon čega su tijelo opsjednute četvorica snažnih muškaraca s teškoćom svladala.¹⁹² U istoj crkvi 18. kolovoza 1701. godine Ivana je pod demonskim utjecajem jezikom pravila znakove križa na podu nakon čega je kanonik Zanotti potaknut neobičnim činom podmetnuo pergamenu pod njen jezik na kojemu su i danas vidljivi ostatci ljudske sline. Pergamena je priložena na kraju rukopisa (prilog 1).

Veliku pozornost kanonika Tanzlinghera zaokupio je nepoznat jezik kojim je demon progovorio iz usta opsjednute, a koji on nije razumio.¹⁹³ Demon je na komadu papira zapisao slova toga jezika. Papir s originalnim zapisom priložio je rukopisu, o čemu su svjedočanstvo dali nazočni svećenici Ivan Rudin i fra Franjo Marčić (prilog 2).¹⁹⁴ Kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti primjerak tih slova poslao je na analizu Sveučilištu u Padovi, ali nije dobio nikakva odgovora.¹⁹⁵ Ustvrdio je tek, prema djelu *Logica minori* Ambrosiusa Gaudinusa, da su najsličnija kineskim slovima (*Sinenses tali scriptura*).¹⁹⁶ Sam demon iznio je o tome sljedeće: »Graad yest Statijm u Zaapadu ugradien od Zudyen a gradyani Zouusse Preseenci, uecchij yest poloviču od Zadra, onnakouim se pijssmoom pijsse u onnih mye-sstij, a njihouo gourreenije bij birsazeno od Bogga.«¹⁹⁷

¹⁸⁹ ...*malignus ille Spiritus, eleuauit a scamno creaturam obsessa in aere quasi usque ad tabulatum Monasterij, capta cito a quator, uel sex de uicinioribus circumstantibus praesertim Monacis non potuerunt illud corpus ad terram reducere, nec detinere sed sic suspensa in aere detinebat. Fecit praeceptum Pater Mauritius, ut reponat corpus illum in loco quo ipsa energumena sedebat, attoniti de hoc circumstantes, ac perplessi mirabant. Processus contra Asmodeum, str. 15.*

¹⁹⁰ B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 1.

¹⁹¹ Usp. B. P. LEVACK, *The Devil within*, str. 8.

¹⁹² *quinque, uel sexcinitur peduum geometricorum sufflauit quinque, uel sex uicibus contra praedictum cereum audent lumen, sufflando, stantem super candelabrum illud sedendo obsessa inter praefatos duos sacerdotes, extinxit dicens: Exierunt! Caeperunt dicti sacerdotes, una cum duo Vicario. Quot exierunt? Daemon. Decem. Quo abierunt? Illi decem. In mare. ... ululare daemon, flere, et clamare calmore magno, spumans et agitan-sque ualde corpus Ioannae sed ambo iuuenes, ac robusti praedicti duo sacerdotes detinebant creaturam, inter se, talimodo, quad ipsam detinere minime ualebant. Processus contra Asmodeum, str. 89.*

¹⁹³ *Ioanna utebat Lingua Illyrica, qua nationis Illyricae erat mulier; nec aliena lingua, seu idiomate loquebat alieno. Daemon, post uarijs tergiuersationibus. Non Italico, Non Illyrico, nec Latino idiomate Dno Vicario, ita ut mirabat Dnus Vicarius, de responsione daemonis. ...inter se praefati de tali nouitate, ignotae linguae et responsionis daemonis. ...ut exprimat, in qua Mundi parte utuntur homines illa lingua? Processus contra Asmodeum, str. 124.*

¹⁹⁴ *Isto, str. 125.*

¹⁹⁵ *Exemplum praefatarum daemonis scripturam in Collegio Patauino directum fuit, a quo nullum responsum. Processus contra Asmodeum, str. 126.*

¹⁹⁶ *Isto, str. 127.*

¹⁹⁷ *Ciuitas uocat Statijm in Occasu sita, constructa a Judei uel Hebreis, Ciues uocant Presenci, promedietate ex-cedit magnitudine Jadram, simili caractere scribibus his in partibus, uel locis, et lingua, siue locutio eorum multata fuit a Deo. Processus contra Asmodeum, str. 126.*

Zaključak

U Europi 16. i 17. stoljeća zabilježeni su mnogi slučajevi opsjednuća i obreda egzorcizma, podjednako u katoličkim i protestantskim zemljama, koji su izazivali veliku zainteresiranost javnosti. Obred egzorcizma se u tome slučaju promatrao poput neke vrste duhovne bitke između protestanata i katolika radi dokazivanja ispravnosti vjere. Nerijetko su egzorcizam i opsjednuće povezivani s vještičarenjem i progonom vještica. Dva zadarska slučaja, međutim, izlaze iz tih obrazaca s obzirom da su se događali na prostoru mletačkoga dominija, konkretno u Mletačkoj Dalmaciji 17. i 18. stoljeća s izrazito katoličkom populacijom i bez većega udjela progona vještica s obzirom na djelovanje mletačkoga Svetog oficija.

S druge strane, istraživanje zadarskih slučajeva pokazuje da je obred egzorcizma uvelike ovisio o njegovu izvršitelju, odnosno o njegovu pristupu opsjednutoj osobi. Prvi slučaj zorno pokazuje manipulativnu narav izvršitelja egzorcizma koji u obred uključuje socio-religiozne okolnosti vremena s namjerom utjecanja na njihov daljnji tijek koristeći se duhovnim stimulansom, na što suvremenici nisu bili imuni. Nasuprot izvršitelju stoji opsjednuta s vlastitim motivima i njihove su uloge međusobno isprepletene, što dovodi u pitanje vjerodostojnost opsjednuća.

Drugi slučaj puno je kompleksniji s obzirom da ne očituje nikakvih skrivenih motiva izvršitelja obreda ni opsjednute. U smislu doktrinarnoga nauka Crkve prepoznaju se u njemu elementi koji opravdavaju sam obred. Štoviše, drugi slučaj ulazi u mali broj zabilježenih slučajeva u Europi u kojima se izrijekom spominje nadnaravni fenomen levitacije. Sama ta činjenica dovoljan je razlog daljnjem istraživanju problematike s ciljem pravične povišne i znanstvene prosudbe.

Summary

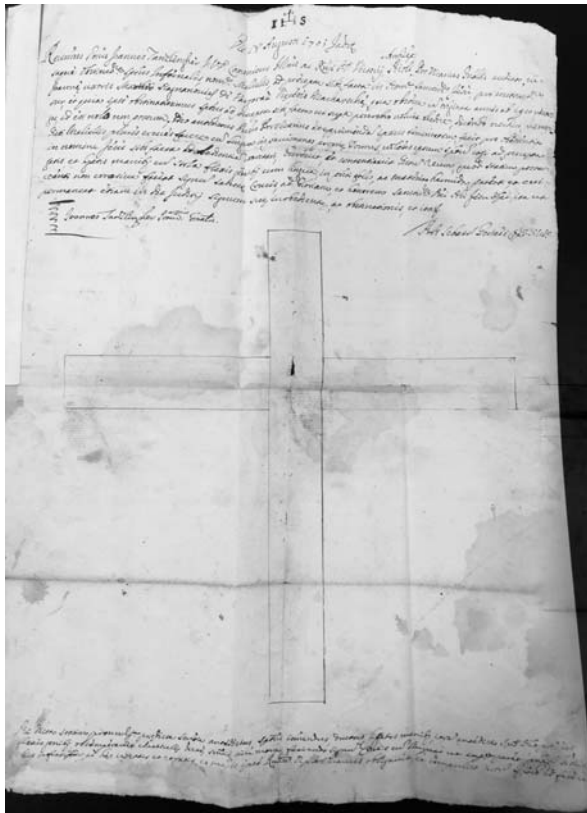
MALIGNUS ILLE SPIRITUS VALDE ULULANS: *TWO CASES OF EXORCISMS IN ZADAR (17TH – 18TH C.)*

This study deals with question of exorcism and its effects on the religious and social life in Zadar during the seventeenth and eighteenth centuries. The analysis is based upon two manuscripts regarding the process against demons Asmodeus and Maliel. These manuscripts were written by arch-presbyter Ivan Milašić and canon Ivan Tanzlingher-Zanotti, and presently they are kept in the State Archives in Zadar. Author investigates two cases of exorcism executed on Benedictine nun from monastery of St Catharine in Zadar and a woman from Vrgorac. Afore-mentioned manuscripts reveal cognition of Christian demonology within ecclesiastical structures in Zadar during the analyzed period. Moreover, author indicates that these two, at first glance similar, cases could in fact reflect deviations of the exorcism processes. In order to reveal better understanding of these cases, author settles them within a broader European context, comparing them to the similar cases in other European countries during the time of Counter-Reformation. Namely, extant sources

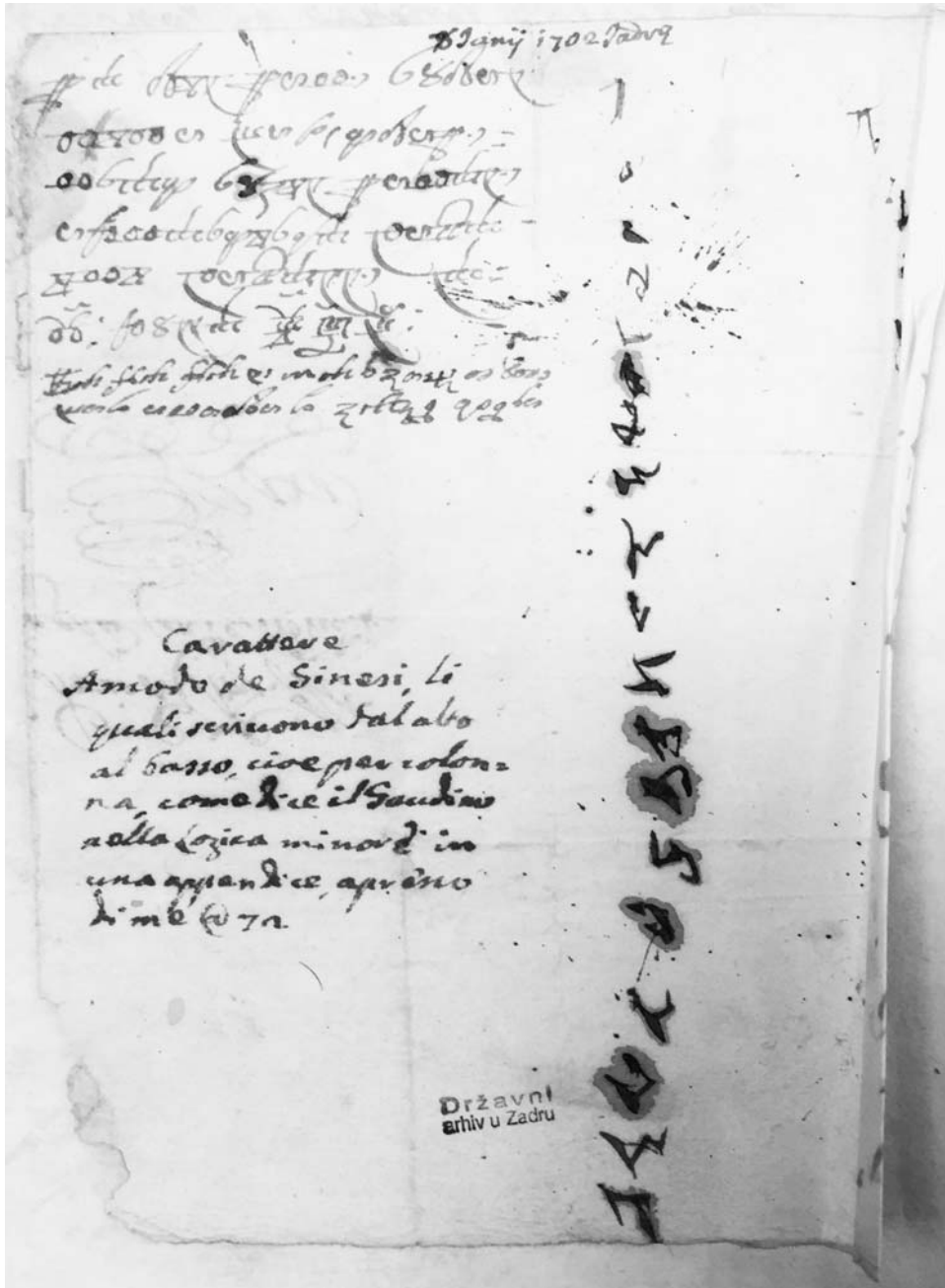

from the times of Reformation and Counter-Reformation witness a relatively large number of demonic obsession cases and exorcisms in the Catholic and Protestants lands equally. Such trials very often were related with sorcery and prosecution of witches. Still, two cases from Zadar do not follow this pattern, probably because at that time Zadar was incorporated in the Venetian dominion and subsequently deeply impregnated with Catholicism, without any significant Protestant influence. Moreover, since Venetian Sanctum Officium was quite benevolent towards witchcrafts, in the Venetian realm one cannot find such rigid prosecutions of witches like it was case in Northern Europe. Therefore, in the aforementioned two cases of exorcism one can find traces of personal attitudes of prosecutors concerning the entire process and towards obsessed person, and all these with a notable emphasis regarding their personal perception of the office they were performing, which at the end also affected the local socio-religious situation.

KEY WORDS: exorcism, Ivan Milašić, Ivan Tanzlingher-Zanotti, 17th century, 18th century, Zadar:

Prilog 1. Pergamena s ostatcima sline Ivane Naganović iz Vrgorca. Izvor: HR-DAZD-479, *Zbirka rukopisa*, Tanzlingher-Zanotti, Ivan, *Processus contra Asmodeum principem daemonum*, rkp. 119/4

Prilog 2. Slova zapisana tijekom egzorcizma nad Ivanom Nagnanović iz Vrgorca. Izvor: HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa, Tanzlingher-Zanotti, Ivan, Processus contra Asmodeum principem daemonum, rkp. 119/4